

אמנון נבות

מאה בספרות

אחרי קץ כל הקיצים הקיץ עליו הקץ: הערות לדיון אפשרי למצבה של ביקורת הספרות העברית.

כיום הזה, משאנו עדים למצבה הטרמינאלי של ביקורת הספרות העברית, במקביל לקריסתן של המערכת הספרותית ושל הרפובליקה הספרותית, והמתרן הצפוי והאוטומאטי, בלא הנד עפעף, בחלופות של "תרבות הפנאי" (רשימות רבי המכר, דיון ספוראדי באתרי אינטרנט המוקדשים לספרים, חוות דעתן של זבניות בקונגלומראטים הקמעונאיים, המתודרכות לשווק את הנכון בעיניהם של בעלי הרשת, וניסיון גילוח הקצף על פני מימי תוכניות ה"תרבות" בטלוויזיה המסחרית, המקדישה, באי-רצון גובר והולך, דקה וחצי לערך, למה שמכונה 'אייטם-ספרותי' ושאר אבזרייהו); כשהדיון בספרות הישראלית והעברית, הצטמצם לאי אילו אתרים נידחים בסייבר-ספייס הקיברנטי – ומנוהל, ככל שהוא מנוהל ובאשר הוא מנוהל על ידי ישויות עלומות, רודימנטאריות, שמידת עילגותן שוות-ערך לבורותן, ושמידת בורותן שוות-ערך לתועפות הפנאי העומד לרשותן, והפנאי העומד לרשותן שווה-ערך לחלל הריק בו הן מחפשות אחיזה או משמעות, והמשמעות והאחיזה חומקות להן מבין האצבעות המקלדות – דומה שהגיעה השעה לדון בסיבות ובמתחללים שדרדרו את הדיון הערכי בספרות, במקביל להידרדרות בספרות עצמה.

בראש ובראשונה, ראוי שלא נולך שולל בידי עצמנו ונעניק בלעדיות לקורדינטות סוציו-תרבותיות וסוציו-ספרותיות, בהן נתלה את קריסת הספרות והדיון בספרות. עלינו לשוב ולדון בכמה מן התהליכים הפנימיים במרחב עצמו, וליתן משקל פחות לתהליכים שהשפיעו מבחוץ על המרחב. המרחב יכול אולי להצטמק, אך עדיין לא ברור מה סתר וביטל את המתח הפנימי בדיון, מה הם הגורמים הפנימיים ששיתקו והשתיקו אותו. ללא ספק, מצבה של ביקורת הספרות הוא לוואי למצבה של הספרות. במקום שבו הספרות מחסלת עצמה לדעת, אין מקום לביקורת, אלא (ולכל

היותר) לביקורת הנעדר, היינו, זו שמתווה את גבולות החלל הריק; במצב שבו הספרות הממוסחרת זוחלת אל המרכז בלא כל מודעות לעובדה שאין ולא יכול-להיות מרכז-ערכי, אלא לכל היותר מרכז-תקשורתי שאין לו שום יכולת לעמוס אפילו את המשקל הסגולי המפוחת של ספרות זו – ולפיכך הוא נמוג והולך ונפרם כמו איזה גרב בלוי. השוליים הללו והשאריית הממוסחרת של הספרות ה'לגיטימית' מן העבר, העוברת תהליכי מיהול ודלדול, ודאי אינם נזקקים לביקורת ספרות – שתזכיר לשארית הזאת את משבתה, את עליבות מצבה, ואת הפיחות הזוחל במעמדה ובתקיפותה.

אך אין בכך די, כשם שאין די בהצבעה על תהליכים נוספים שייתרו את ביקורת הספרות והפכו אותה לחוץ לגיטימית אפריורי, כגון: הרידוד של השיח הציבורי, השטחתו ופירוקו לגורמיו, באמצעות ה'שיח הפוסמודרני' היוצר פיחות-משמעות-זוחל, עד לשלב היעדר המשמעות או החלת עקרון ה"תקינות הפוליטית" על השיח, שהצר מאוד את גבולות הלגיטימאציה של כל דיון אפשרי.

לעניין זה נעיר מייד – איש לא אוכף ולא יכול לאכוף על עצמו את עקרונות הקורקטיות הנ"ל, אלא את עקרונות ה ש י ח בלבד. הממשות מתפצלת כאן, ועימה מהלכם העז והלא מודע של החיים, מהלך אותו מבקשת הספרות ללכוד ברשתה ולתארו. נוצרה כאן מעין מציאות סובייטית של לשון רשמית, שאינה קשורה לשום מציאות בעולם של בבואות והשתקפויות אין סופיות. וכך, בעודנו עוסקים במה שנאות ומה שאינו נאות, נפרמת המציאות, נפרסת לפרוסות ונמכרת לכל-המרבה במחיר. כך, למשל, בעודנו רבים את ריבם של הפלשתניאים על הקרקע הנגזלת תחת רגליהם, ולמעשה מתווכחים על הסוגיה אם תקין הדבר או לאו, לגיטימי או לא, ושאר סוגיות לגיטימיות כשלעצמן (כגון: מיגדור ומיגזור), נמצא שהעלימו את הקרקע מתחת לרגלינו, היינו, מכרו אותה באפס מחיר למי שחזרו ומכרו אותה לנו, בעלות שתהפכנו עבדים נרצעים עד זקנה ושיבה.

כשהמררחב הפרטי והציבורי שסביבנו, ואפילו מקום-העבודה שלנו, התאיין והפך להיות בבואה הנשקפת מיקום מקביל – מהודו ומכוש, מקום שם מהויות אנושיות מקבילות לנו, עושות את אותן התנועות, בעוד ידינו קופאות, ריקות, חסרות-אונים, שעה שחברינו הטובים ביותר עברו גם הם ליקום מקביל (נניח, חזרו בתשובה שלמה, היינו, עברו ליקום שבו שריד של סולידאריות חברתית עדיין תופש את מקום השיח העקר, שהומר בשיח

עקר אחר, השיח התורני, וכיוצא באלה תמורות נלבבות, שתוצאתן פחות או יותר מתכווצת לשורה האימתנית הפותחת את שירו של אוסיפ מנדלשטאם על היקום הסטאליני – "איננו חשים עוד את הקרקע עליה אנחנו עומדים" – בהבדלים מסוימים של דחיסות.

ככל שחולף הזמן, אני הולך ומשתכנע שהעמדה הברנרית היא אולי היחידה האפשרית, במציאות העוטפת אותנו בשלל ההטעיות הפרצפטואליות, השקפים, ההדמיות, הרמיות והרמיות העצמיות, ההשטחות, ופירוקי הפירוקים של הממשות האימתנית, לגורמים סתמיים וחסרי-משמעות כביכול.

את מי בדיוק משרתות מגבלות השיח הקורקטי המשטח, המכביר מילים ופירוקי-פירוקים, היוצרים חציצה בינינו ובין הממשות שאמורה להיות, בחלקה, ניתנת לאימות ולכימות? זאת אנו לומדים ועוד נלמד בדרך הקשה, אם יורשה לי לצטט את מפקד הפלוגה שלי בטירונות בקדום, סרן אמנון לוי. הספרות, שאינה אלא מקבילתה של הממשות והממשות הקיומית (אמנם היא מסונכרנת באורח שונה, ואמורה להתקיים ברמות אחרות של מתח פנימי), סובלת מאותו פחות ואיון זוחל, ממנו סובלת הממשות באמצעות הוירטואליזאציה שלה – אלא שידיה כבולות ופיה סתום בשל מגבלות השיח. אמנם אין היא מצייתת לו, ואין היא יכולה לציית לו, אבל הלגיטימאציה שלה פוחתת והולכת, והביקורת, שנפגעה אנושות גם מהשיח המפרק ומדחיית ההירארכיות, סבלה מפחות מהיר עוד יותר.

דומה שאין די בנגיעה במחוללי תמותת מעמדה של ביקורת הספרות, ככל שאמורים הדברים בנסיבות ובהקשרים היותר רחבים של מצב התרבות. שהרי יכולים אנו לשאול את עצמנו, כיצד זה שלא נותר אפילו גרעין בסיסי של ביקורת ספרות שיחליט, לצורך העניין, להסתגר בתחומיו ולקיים דיון פנימי "סגור" או פתוח באופן סלקטיבי, בינו לבין עצמו. תהליך אזילה חיצונית וביטול הקיים אינו אמור, בהכרח, לחפוף אזילה פנימית או שיתוק מוחלט. לשון אחר, אין בכל מה שנאמר עד כאן לסתור אפשרות קיומה של מערכת מחתרית או מעין-מחתרתית (אך בשום אופן לא חתרנית), שאינה מצייתת למגבלות השיח הכפוי, המשטיח, המפרק, היוצר בהכרח ובכל תנאי, סוג של שוויון ערך סתמי.

יכול להיות שאני טועה, אבל נדמה לי שהייתי עד לאחד מתהליכי הקריסה של ביקורת הספרות העברית, כלומר, מול עיני התרחש מהלך שאיני יכול

אלא לפרשו, מכל פרספקטיבה, כאיבוד אחיזה ועשתונות, וויתור ל"רוח ההמון" – ככל שיש במילים אלה לאפיין את ה'איניטיילגנציה' קוראת הספרים בארץ, באחד משלבי ההיטפשות הקולקטיבית שלה, בשלהי שנות השמונים של המאה שעברה. 'רומן רוסי' (1988) למאיר שלו ראה אור, וקהל הקוראים גדש בהמוניו את חנויות הספרים כדרך שנחילי הזכוכים צובאים על נתח בשר נרקב במעמקיה של מלכודת. איני זוכר כיצד, התכנסו חצי תריסר מבקרי-ספרות פעילים להתייעצות 'אד הוק'. הדעה הכללית, לה היו שותפים כל המתוועדים, הייתה ש'רומן רוסי' הוא נפל של בהמת יאור, מלאכה גסה של בדרן שהחליף פוויציה ופוזה, הסובל מהקלבה גסה של רצפים שונים ולא מתחברים, ושכל העניין הוא חיקוי גס ונחות של הריאליזם הפנטאסטי מבית מדרשו של גרסיה מארקס. מכאן ואילך נחלקו הדעות: דעת הרוב הייתה שאין לצאת חוצץ, שאין ליצור אנטגוניזם בקרב ציבור קוראים נלהב וספוראדי, שעמדה לעומתית תקיפה, רק תיצור תגובת נגד היסטורית של מי שבלעם נלקח מפיהם בפועל ממש כדרך שהיה מגיב ההמון הפלבאי בהיפודרום של רומי; שאת הביקורת יש לכתוב בשולי האירוע. לא לכחד דבר – לא את הברנות, לא את האפיגוניות המהותית, אך גם לא לתת להיבטים אלה דגש בוטה. דעת המיעוט, ומעיקרו של דבר, דעת יחיד, טענה ששלו 'רומן רוסי' הוא מקרה מבחן מהותי, המחייב חומה בצורה של עמדה לעומתית תקיפה. דעה זו הכוינה את הנוכחים להתחלות של 'רומן רוסי' בירחון הכרזומו 'מוניטין', שלבשו אופי גס של גרוטסקה ביזארית, בסגנון שעיתונות ה'גונזו' מעודדת; לכך שהרומן אינו רצף טבעי ומתפתח של מי שזכה לגילוי פנימי (בלא להתייחס לערכו של הגילוי), אלא גמל שנוצר על ידי ועדה; הרומן הזה הוזמן, מומן וטופל, על ידי עורכים שמעורבותם בטקסט, כבר בשלבים פרלימינאריים מאוד של הכתיבה, היא מן המפורסמות, וכל כולו נועד להיות "תשובת משקל" אירונית בדרנית, מעין בורלסקית, ל'זיכרון דברים' של יעקב שבתאי, ש'עם עובד' נכשל כישלון היסטורי, כאשר סרב להדפיסו והחזיר לשבתאי את כתב היד, בטענה שמדובר ברומן הדוניסטי שעיקר עיסוקו אכילה, שתייה ורדיפת נשים לתיאבון. 'סוף דבר' שראה אור שנים אחדות קודם, רק העצים את מיתוס שבתאי והפך אותו טעון יותר, ואת ה'פוויציה' של ההוצאה הפועלית המרכזית – לנלעגת יותר.

בשנות השמונים של המאה שעברה טרם דובר על מאבק בין נארטיבים – אך ספק אם היה זה מאבק בין נארטיבים, ללא ספק, היה זה מאבק על הגמוניה – הן של תנועת העבודה, הן של בית ההוצאה המסונף אליה, שהתעקש לדחות ביקורת-קטלנית על המרחב האנושי של תנועת העבודה (כך למשל, 'זיכרון דברים' עסק בקריסת התיישבות העירונית של תנועת הפועלים, ואילו 'רומן רוסי' עסק בהתיישבות הכפרית, והנוסח הבודרני, בורלסקי, פנטאסטי של שלו היה פחות טעון, ולפיקך, גם פחות מסוכן). אם בנארטיב מדברים אנו, הרי אין ספק שהנוסח של שלו גבר. שבתאי הולך ומיטשטש בזיכרון הדברים הספרותי קולקטיבי שלנו, ואילו מאיר שלו מזדהר עד היום כנגד צרעת על מצחה של הספרות העברית. לאחר השביעי במניין שלו, נוכל לקבוע שהאצבעות כבר נשרו והחוטם תלוי על בלימה.

האם הייתה כאן, כפי שטענתי אז, עוד חזרה דפוסיית על מקרה 'מכאן ומכאן' של ברנר, היינו, ש'זכרון דברים' הוא חשיפה של צד פגיע באתוס של תנועת העבודה – ושמכאן נובעים הליכי נגד של מהילה וטשטוש באמצעות אירוניזאציות גסות, מנמיכות במכוון, סגנון 'רומן רוסי'? בעיני העמיתים הרחקתי לכת. הנסיבות ההיסטוריות שונות. האנאלוגיה אינה ממין העניין – כך פסקו באוזני. אני גרסתי שעל ספרות שנכוותה ברותחין להיזהר בצוננין, ועל כך הושב לי שאני היסטרי מדיי, ושלספרות אין תפקיד גורלי כזה שהיה לה בעשור השני של המאה העשרים, כשראה 'מכאן ומכאן' אור, ושהמאבק הוא על הגמוניה מסחרית ולא על הגמוניה תרבותית. אני השבתי שהעניין הגורלי כאן הוא לא מעמד הספרות, אלא תפקיד הספרות, הוא הוא שניצב כאן בסיכון גבוה, וההיבט המסחרי משני לחלוטין. שרק לאחר שידרדרו את מעמדה ותפקידה המהותי, יגיע תור ההיוון והמסחור.

הדיון היה מתוח, משהו היסטרי. אני זוכר שלאחר שנפרדנו הלכתי ברחוב בוגרשוב בשעת לילה מאוחרת ושיננתי לעצמי חרוזים מתוך 'מוצא אל היס' לויזלטר ('מגבו לילה קר בבטון / קור של קיץ, לח וסמוי. / הוא יתעורר וילך מפה / יש לו מיטה באיזה מקום). התחושה שהביקורת, כן ו ר פ ו ס, נתפשה לבהלה ולחולשת דעת, גברה מאוד משהופיעו הביקורות עצמן. אני מזהה אירוע זה כקו שבר; הביקורת איבדה את התוקף הפנימי שלה, את המהות הפנימית של התפקיד, את הכורח לומר דבר חד משמעי

ותקיף. הקורפוס כולו התפורר. איש מן הנוכחים האחרים בדיון אינו מבקר ספרות עוד. אין זאת אומרת שהביקורת לא נעקפה קודם לכן (פרשת 'עייין ערך אהבה'), אך לפחות היה בה הכוח להתייצב ולמוד את גרוסמן הצעיר כמידת היומרה חסרת-הכיסוי שהושקעה ברומן הזה (ויותר מכך – הרמייה שבניסיון הפיכת רומן מסובך ומורכב באופן לא פתור, לרב-מכר ו'קרדו' אסתטי פואטי חדש גם יחד).

כך שאין לפטור את הביקורת עצמה מאחריות לקריסתה-היא, מויתור פנימי על מעמדה, מהתרפטות עצמית, מיציבה בלתי-מגובשת, ומהולכת שולל עצמית (הדעה הכללית הייתה ש'רומן רוסי' הוא מקרה חד פעמי, ואין להניח ששלו יוותר על מנעמי הקורפוס הברדני-תקשורתי אליו היה משויך מצעירותו, בעבור זוג הנעליים הבלות של הספרות. אני טענתי בתוקף שאנו מוליכים את עצמנו שולל, שאנו עדים לחיבור אמיץ בין הספרות לתרבות הפנאי הברדנית, שטחו עינינו מראות דבר המתרחש מול עינינו ממש, וכיוצא בזה).

אבל ראוי שנקצר באותו וויעוד – שמבחינתי כמבקר-סיפורת צעיר, היה טראומאטי, והעמיד אותי, פעם ראשונה, וודאי לא אחרונה, מול קיר אטום של עמדה לעומתית (או כפי שאמר לי אחד ממשתתפי הדיון, "יכול להיות מאוד שאתה צודק, אבל אין מי שיצדיק אותך") – לטובת הניסיון לאבחן תהליכי-עומק נמשכים בביקורת הספרות העברית ולאחר את מוקדי הסיבוך והסתירות הפנימיות, שגרמו, במהלכו העז של הזמן, לקריסה הפנימית הזאת, ולהיעלמותה הכמעט מוחלטת של הביקורת, בעשור הראשון של האלף השלישי.

אין מדובר כאן בשום-פנים בדיון-מקיף ותולדתי – גלימת ההיסטוריון הספרותי אינה המלבוש שלי, ויש להותיר את התיאור ההיסטורי בידיו של היסטוריון, אם ימצא מי שיטרח (ספק גדול אם ימצא). כאמור, יקצר המצע, ועתודת הנייר במחסני בית ההוצאה, על כן אסתפק בתיאור מה שנראה לי כמגמות העיקריות במהלך התפוררותה של ביקורת הספרות העברית.

ונפתח כמובן, במודל העיקרי והחשוב ביותר בתולדות הספרות העברית החדשה, מודל הסופר-מבקר, מי שאוחז בידו האחת את קרדום החפירה ובידו השנייה אמת-בניין. למודל זה – שהיה מובן מאליו, מן העשור האחרון של המאה התשע-עשרה ועד העשור השני של המאה-העשרים – צייתו כל האבות המייסדים של הספרות העברית החדשה: פרישמן, ברנר,

ברדיצ'בסקי וגנסיין, ברמות שונות של מתח ביקורתי פנימי. מודל הסופר-מבקר חפף תקופה, בה היה על הספרות העברית להיאבק על מעמדה ועל מקומה בתודעה, בתוך חברה שעוברת תמורות מבניות, תרבותיות ופיזיות קשות. הספרות העברית סיפקה אמנם את התיאור ההדוק והאותנטי ביותר של מצב זה, של נידחות ה"אני הבודד", בתוך חברה שאיבדה כיוון, חברה שמתחבטת בין כמה לשונות וזהויות תרבותיות (עברית, יידיש, רוסית, פולנית וכו'), אך כל נבין מכך שהנמענים שמחו לקרוא את התיאור הזה של עצמם. מכאן נובעת ההכרחיות של המודל הרציף, חסר הסתירה הפנימית, של סופר, מבקר-ספרות ומבקר-חברה. ברנר, כמו הווייתו, סימל את המודל הרציף בשיאו. שכן כתיבתו הביקורתית הייתה המשך ישיר ומנוע מכל סתירות, של כתיבתו הספרותית הנעדרת ממילא הירארכיות של פשט, סוד ודרש (הדרש עצמו כגרסא דינקותא, הצטמצם למדרגת ה'איפכא מיסתברא' הלגלגני והמעין אפולוגטי, שנזקק לו בכתביו הביקורתיים, שעה שהרוז היחיד שייחס לו חשיבות, היה הדרך הסודית שבה שדדו גבאי הישוב הישן בירושלים, את כספי ה'חלוקה', וחילקוהו לא שווה בשווה, אלא בינם ובין עצמם ובין מקורביהם).

שיאו של המודל הזה קיבל ביטוי דווקא ביצירה הסיפורית המרכזית של הדור ('מכאן ומכאן'), הנפתחת במסה גרעינית מזוהרה, אודות ה"ז'אנר הארצישראלי ואביזריהו" ("מחזות פיוטיים מהדר גאון הכרמל והשרון, מהעבודה על שדמות בית לחם, מגבורת ילידי וחניכי הארץ, הרוכבים האמיצים והרובים המצוינים, מהטיולים הרבים רגלי ועל חמורים בסביבת החרמון, מהחגיגות הלאומיות ביהודה שבכל שבוע ושבוע, מהחיים החדשים והרעננים ומאהבת בנות ציון וירושלים התמות והצנועות"), ומכאן, מעבר מהיר עם סדרה של אינטרמצו קצרים בגולה הדוויה אל מחנה העקורים העלוב בתכלית של ה'התיישבות החדשה' בארץ ישראל, על אטריבוטיה ומסמניה הפתולוגיים, מחנה עקורים טוטאלי, וישוב ישן, גרוע ומאוס מכל עיירה גלותית. כלומר, היפוך נלעג, גרוטסקה מוחלטת של התמונה האידיאלית הפותחת, שקיבלה ביטוי בספרות-לייצוא של הדור.

דעת לנבון נקל, איש בגולה לא קיבל כפשוטו את התיאורים האודיים של ספרות הדור לייצוא, כפי שהאצילים ברנסאנס האיטלקי לא קיבלו את מחזות הרועים האידיליים שהוצגו בטירותיהם כסוג של אמת או מציאות מימטית. הז'אנר הארצישראלי היה סוג של משאת נפש (של הכותבים, לא

פחות מקוראיהם בגולה), אך ה"אמת מארץ ישראל" התופתית שעיצב ברנר ב"אפוס" שכתב – למרות השקף הכמו מרכז שהרכיב על עיניו של "אובד עצות" (קשיש חולה בגופו ובנפשו), ומסגרת התיאור החתוכה בין שני האשפוזים, האחד בגולה והשני בבית החולים יפואי – הייתה מהלומה תודעתית כבדה, ליישוב קטן ולקורפוס מצטמק והולך של דוברי-עברית בגולה, המחפשים זנב של מוצא, ומוצא – אין. איש לא טעה, לא בכוונת הדברים ולא בכסות המבדית שברנר מיהר לעטות עליו בדברי האפולוגטיקה שלו לידידיו ותומכיו הנדהמים, מנהיגי ועורכי הפועל הצעיר, שתוארו, אמנם לא בדיוקנות של אחד לאחד, בפרקי "המחרשה". דבר לא נחשך מהם, כולל תיאור התברגנותם הסמויה בתוככי הר געש זה של מחנה עקורים. למזלו של ברנר, אפשר הפיצול בתוך התנועה הפועלית, לחסות בצלה של תנועת-פועלים לעומתית, שמרכזו וביטאונה ('האחדות') היו בירושלים, והללו שמחו בו כמוצאי שלל רב, אך כל נבין מכך שמנהיגי התנועה הפועלית כולם עד אחד, לא קראו בשבע עיניים את 'מכאן ומכאן', או את מאמרו של ברנר על אוסישקין (מופת-על של כתיבת-עומק-פוליטית) – אותו יצור נוקשה, מאובן רגשית, שנאומיו וכתביו כמו עולים מעומק באר חרבה, וחלולים כמותה. בניגוד למנהיגו מן העידן הנוכחי, המנהיגים מן העידן ההוא, קראו ספרות בשבע עיניים והבינו דבר לעמקו. האמנזיה הכרונית שתקפה את מנהיגי היישוב משנשכח ברנר בבניין יפואי מבודד ונרצח עם חבריו על ידי פורעים ערביים, לא הייתה אמנזיה ולא הייתה כרונית. בכך הקיץ הקץ על המודל המשולש והרציף (סופר-מבקר, מבקר-חברתי). מותו של ברדיצ'בסקי, באותה תקופה ממש, העיד על כך שמודל הרציפות הזה חלף מן העולם. הסופר כצופה לבית ישראל וכבעל זכות הזעקה, הצטמק והידלדל למדרגת מצבו הנוכחי, משאנו קוראים בעיתון את הטפות המוסר התפל המתחכמות – של א.ב. יהושע או אלה המיתממות של גרוסמן – ונדים בראשנו בחשאי.

מה שמבטיח, אולי, את חד פעמיותו של 'מכאן ומכאן' – ויש בידינו ערובות, חתומות בדמו של ברנר, שיצירה מן הסוג הזה פטורה מחקיינים אפיגונים ומתימרים עד עולם – היא העובדה שהמקרא ביצירה הזאת כיום, מוכיח שהממשות חגה במעגל ומתאימה את עצמה, בשינויי פוקוס מסוימים, לכתוב ב'מכאן ומכאן' – אותו ישוב יהודי ישן, המתנפח והולך למימדי ענק חונקים, כבמחזה הידוע של יונסקו, אותה בורגנות מדולדלת,

התובעת בפה דמי-נסיעה לארצות התרבות שמעבר לים, אותה האווירה בעיתונות-היומית (שהיא צילום מדויק של המתרחש בפרקי 'המחרשה'), אותה הידלדלות של ההמון המשוטט ברחובות ירושלים, אותם אברכים דקים ושקופים, ההופכים להיות מטרה למעשי סדום של רבניהם מחד גיסא, ושל ערבים מאידך גיסא, אותו להג בלשון סורסית (כאילו לא התקדמה, מאז העשור הראשון של המאה הקודמת, העברית המדוברת של ימי-התורכים אפילו צעד אחד, אלא שקעה והלכה), אותו רהב ריק מתוכן, ואפילו אותם בתי חולים עלובים. 'מכאן ומכאן' הוא צלום רנטגן משליד וחושף, של הוויה קיומית נצחית, שמאחורי התפניות ההיסטוריות הממשיות והמדומות של העם היהודי.

דומה, שכאן הקיץ הקץ על המודל הרציף של סופר-מבקר (כשאנו מתכווננים בארבעת הכרכים של כתבי ברנר, אנו נוכחים שכתובתו הסיפורית וכתבתו הביקורתית כמעט שוות ערך, לפחות מהיבט של כימות). המודל הבא של סופר-מבקר (אהרן ראובני), נחשב מצורע פוליטי מוחלט, למרות שב'תשובת המשקל' שלו 'מכאן ומכאן' ('עד ירושלים') נזהר אלפי זהירויות מפגוע במנהיגי הדור, אם משום שאחיו (יצחק בן-צבי) היה אחד מאלה, ואם מהטעמים הכתובים כאן. דווקא משום התייצבותו בשורות הציונות הרוויזיוניסטית, אנו תמהים על הזהירות המופלגת הזאת – אך הדגם הברנרי היה עדיין תופת לזהטת, וסביר מאוד להניח, שהנכווים ברותחין נזהרים בצוננים. 'עד ירושלים' של ראובני הושתק. היינו, חלף כמעט בלא תגובה. כמבקר, הוא בודד בעיתונות הפריודית המשנית של התנועה הרוויזיוניסטית, שלומדה לנהוג שוויון-נפש מוחלט באנשי הרוח שלה – מאצ'ג ואביגדור המאירי ועד בכלל. אך נחטא לאמת אם נתלה את כל האשם בתגובת הנגד של המרחב הספרותי, שאיבד, בהיעלם אחד, את ראשי דבריו בסיפורת ובביקורת כאחד. הדרוויניזם החברתי הנוקשה, והריאליזם המימטי, שרק בשלהם התאפשרה יצירת סיפורת במימדים של 'עד ירושלים', לא יכלו לתפקד בביקורת ספרות, שאיבדה את סופריה המרכזיים, וממילא לא הצטיינה מעולם ברציפות מימטית. גם הסופרים היותר קרובים אל ראובני (כדוגמת יהודה בורלא ואחרים), שקדו לטשטש כל זיקה, כולל זיקה ספרותית, אל המצורע של הדור, ואף התייצבו נגדו בפומבי.

ברנר (שהועלה לאחר מותו, לא מעט כתוצאה מרגשי-אשם סמויים, למדרגת קדוש), והנוסח שלו (הכולל שבירה מימטית ואמביוולנטיות אירונית כלפי הממשות) הונצחו. הריאליזם המימטי, על גבול הנאטוראליזם, נתפש כניגודו הגמור של הנוסח הברנרי, כסוג של אופוזיציה (למרות שברנר עצמו העריך מאוד וטיפח את אהרן ראובני הצעיר). כאן מסתמן ניגוד לא פשוט בין הסופר לבין המבקר בגוף אחד. ללא הסמכות של ברנר, ויכולתו לאסור ולהתיר בהבל פה (סמכות דומה הייתה לברדיצ'בסקי, שריחוקו הצונן רק הוסיף על סמכותו), אין משמעות עודפת לתפקיד הדו-ערכי כסופר מבקר – נהפוך הוא, הכתיבה הביקורתית התובענית של ראובני רק פגעה בו כסופר, פגיעה אנושה. לסופרי דורו והדור שאחריו לא היו כלים ולא מרחב-ממשי לעצב ריאליזם מימטי נרחב, וגם לא הייתה הרשות.

חצי יובל צריך היה לחלוף עד שהחלה ההערכה-מחדש של 'עד ירושלים', שהוגדר עד אז בביטול כ"ריאליזם פוטוגראפי נחות". רוב רובו של 'עד ירושלים' נכתב בעשור שבו נכתב 'מכאן ומכאן', לאמור, המתח שבין שתי המערכות הסיפוריות והאידיאיות יכול היה להפרות מאוד את סיפורת הדור, אך הסמכויות שהיו בידי ברנר וברדיצ'בסקי הועברו בהיעלם אחד, למשמורת פוליטית בדמות ברל כצנלסון – שהיה מהדורה מרוככת (ומותאמת להקשר הארץ-ישראלי) של קומיסר סובייטי לענייני תרבות, הנוהג בסופרים אינטימיים ואדנות כאחד (אפשר להניח שלונצ'ארסקי, הקומיסר לענייני תרבות בתקופת לנין היה המודל שלו). לברל כצנלסון לא הייתה נחוצה שום סתירה או שום קונפליקט בלתי-פתור בין מבעים ותפישות עולם. הוא נזקק לשקט בגזרה עליה היה ממונה. הוא לא נזקק לביקורת ולמבקרים; הוא עצמו הפך להיות מבקר-על, בלא שיטרח לכתוב ולו מילת ביקורת אחת, ובלא שיטרח להצר את צעדיהם של המבקרים הפעילים, שכן, לא היה בכך כל צורך – את המוסף הספרותי של 'דבר' הפקיד ביד דב סדן המתון שבמתונים, איש ממסד מרגע היוולדו ועד יום מותו, חכם מליצות מאין כמוהו, הומוריסטן דק מן הדק, שבכיסו העמוקים מני-חקר, היו שמורים שקדים וצימוקים מילוליים לכל גראפומאן שוטה – ולכסיגראף מזהיר, שכל דבר-ספרות, ולו טריוויאלי עד-כלות, לא נעלם מעיניו, ולא הפך לדידו חלק מפאזל ברצף הטוטאלי (חסר המשמעות, למען האמת) של יצירת-על כולית, טוטאלית, המורכבת

מאינסוף פרטים, שלדידו אינם יכולים להיות מקריים. בסורחים ובמורדים טיפל ברל גופו, כגון שהזמין את יהושע בר-יוסף הצעיר ונזף בו בלשון של בחור-ישיבה, על מה שנתפש באחד מסיפוריו כחריגה והגזמה בתיאור יחסים שבינו-לבינה (בר-יוסף עצמו היה בחור ישיבה שהחמיץ קשות). באופוזיציות ספרותיות (שלונסקי, אלתרמן, אבות ישורון ויונתן רטוש) נהג ללא רחם, ואלו נזהרו מאוד מלאמץ את המודל הרציף של סופר-מבקר. שלונסקי הבין היטב שהמודל הזה הוא חרב פיפיות, שאחד מחודיה עלול להינעץ בבשר עצמו. שלונסקי היה ללא ספק מסאי מבריק, במסורת השנינה הצרפתית (שהייתה זרה מאוד לספרות בארץ), אבל את מלאכת הכתיבה הפקיד ביד שטיינמן שותפו הנאמן. לא שמישהו הוטעה – הקול קול שלונסקי, הידיים ידי שטיינמן. קשה להאמין, אין מדובר כאן בשום-פנים באופוזיציה פוליטית, אלא באופוזיציה ספרותית פנימית, אך ברל, שהיה ככלות הכול תלמיד ישיבה שנתפקר, סבר שכל פגיעה בביאליק היא בחינת לא יעלה על הדעת (לאמור, מי שפוגע בביאליק, השד-יודע במי עוד מקודשי האומה יפגע, והמושג 'קודשי האומה' הורחב כאן לאין קץ). מוקד הסיכון נדד מן הפרוזה אל השירה, וזו הצריכה בידוד, בידול ופיקוח. כל ניסיונותיו של שלונסקי להסביר ששירה היא "אמודאית" – היינו, שאין בה שום סיכון חיצוני, הואיל והיא צוללת אל נבכי הנפש ואל נבכי הספרות, כדי למצוא לה אחים תאומים ואחים למחצה שמעבר לים – לא הרשימו כלל את ברל, שהיה מודע מאוד לכוחה של המילה הכתובה ולתעתועיה. במצב הדברים הזה – כאמור, ספרות מפוקחת מגבוה על ידי רשות-על, שירה שתחומי המגנט שלה מבודלים היטב באמצעות הפרדות וחרמות (לאו דווקא אידיאיות מפלגתיות) – לביקורת היה תפקיד פורמאלי, רודימנטארי במקרה הטוב. לא שהפריעו למבקרים לעסוק בספרות באורח "אמודאי", כמובן המצמצם של המושג, רק הקפידו מאוד, שמרגע שירימו חוטמם מן הכתוב לא יעסקו במופלא מהם. "פאקס סומניום" (שלוות שינה) נפלה על ביקורת הספרות ועל הסיפורת. עגנון והזו היו הסופרים המרכזיים בעשור השלישי והרביעי של המאה, כאשר בתכנים האופוזיציוניים הסמויים, בשבר הפנימי, ובמימד השדי-סיוטי בכתבי עגנון, לא הבחינו המבקרים של הדור, או שלא העזו ללכת רחוק כדי כך. הפרצפציה התרבותית של ברל, שתבעה, אם לא רציפות, לפחות יחס של כבוד למסורת, הבליטה את חשיבותו של עגנון, כסוג של חוליית-חיבור עם

עבר אמוני, שהלך והצטמק הן בממשות (החיים היהודיים באירופה היו בשיא התפוררותם, רגע לפני שנסתם עליהם הגולל), והן בזיכרון הקולקטיבי של החיים המתחדשים בארץ-ישראל העובדת (משנקלע בית ההוצאה 'שוקן' למשבר, עם עליית השלטון הנאצי, היה זה ברל שהורה על הדפסת מהדורת כל-כתבי עגנון). כאשר להזו, עיסוקו האובססיבי בסוגיית המשיחיות בעולם מתחלן והולך, מתנכר והולך, לא הפריע לאיש. אני אוחז בידי ספר בכריכה לבנה אפורה, שציור קטן של שבשבת-תרנגול מוטבע עליו. הספר ראה אור בשנת 1972, זמן מה בטרם שלח כותבו יד בנפשו. שם הספר: 'הנסיעה'. הסופר הוא ברוך קורצוויל, הוגה דעות, חוקר ספרות, מורה גדול, מוסמך לרבנות ובוודאי – מבקר הספרות החשוב ביותר בעשורים הראשונים שלאחר קום המדינה. שלוש נובלות – זה, פחות או יותר, סיכום העשייה הסיפורתית של מי שמעיד על עצמו, שביקש להיות סופר בשפה הגרמנית ונתן לה גט כריתות. הכתיבה (במסורת הפרוזה האוסטרו-הונגארית) מעולה, הפוטנציאל הסאטירי-גרוטסקי (ודאי במסורת קארל קראוס) הוא עצום, לפחות במקום שקורצוויל אינו חונק אותו במו-ידיו. השאר והיתר מלבב פחות. הסיפור המרכזי בקובץ הוא אלגוריה פשטנית, דיאקטית ורודימנטארית, להתמודדות היחיד מול שלטון טוטליטארי מוטרף – השלטון הנאצי (זוהי כמובן טעות מתודית של סופר. אגרוף הברזל נסגר לאט ובזהירות, אך לכוח המספר לא הייתה היכולת או הסבלנות לתאר את המהלך). הסיפור השני בקובץ ('השכווי בחצרו של הקיסר פראנץ יוזף'), משתחרר איכשהו מהאליגוריות ומדהחף הדיאקטי חסר הסבלנות של המספר, ממריא לאיזה מימד התחלתי של סיפורת ערכית – אך לא מעבר לכך. הסיפור השלישי בקובץ ('בבית הכנסת'), היחיד שנכתב עברית, הוא תרגיל, וליתר דיוק, דיגום כבד בסגנון 'ספר המעשים' לעגנון.

אנו מדברים כאן על המבקר המרכזי של הדור – ודאי מאז קום המדינה ועד סוף שנות ה-60, שאין ערוך לתרומתו להבנת הסופר הגדול של הדורות האחרונים – ש"י עגנון, ולשיבוצו של עגנון במסורת הספרות האוסטרו-הונגרית, כאחד מגילוייה המאוחרים והערכיים ביותר. תדמית הסופר היראי-מיתמם-ספקן שעגנון שמח לעטות על עצמו בסיועם האדיב של הקומיסרים הממונים על התרבות לעם העובד, נפרמה כמו גרב בלוי (אני מניח, בלא לדעת מאום, שהסופר הזהיר והחשדן למד היטב את פרשת

ברנר ו'מכאן ומכאן', והסיק את כל המסקנות הראויות, לדידו). מסקנתו של קורצוויל הייתה, כי עגנון אינו אלא סופר חילוני, ושהחומרים היראיים אמוניים אינם אלא חומרים כפיפים לשירות האמן; שעגנון אינו מהווה חוליה רציפה ומחברת בתרבות העברית, המבקשת לחבר חילוניות מחד גיסא, וחיבור למסורת בית אבא מאידך גיסא (הלהט האידיאולוגי ממיר כאן את הלהט האמוני), כדרך שהבינו אבירי התרבות. עגנון, לדידו של קורצוויל, מהווה שבר טראגי ומחויב המציאות המערבית המתחלנת והולכת. שלומי אמוני ישראל לסוגיהם, שקראו בעגנון בנחת, כמין המשך ישיר לספרות המוסר העממית ולסיפור התלמודי, נוכחו שחבקו בחיקם נחש ('כל כתבי עגנון' בספרייתי, מורכבים מכרכים שהשליכו ספרני הישיבות התיכוניות לרחוב – זה היה בשנות השישים של המאה הקודמת). המערכת הספרותית והביקורתית בארץ (שעדיין פעלה בערוצים ובדפוסים האופייניים שהכתיב ברל כצנלסון), נדרכה מאוד. תגובתה הייתה תנועת מלקחיים: מצד אחד, נמתחה כקפיץ להתמודד עם המבקר ששבר את מוסכמות ושגרות המחשבה שלה, זלזל ופגע קשות בסופרים שהחלה לטפח ככל יכולתה (מיזוהר, שמיר ושחם ועד מוסינזון וחיים גורי), בשדה הלגיטימי של הביקורת; מצד שני, פתחה באותן פעולות הבדדה ודה-לגיטימציה סמויות, שעתידות היו להתברר כהרסניות, בחברה ממושטרת שאינה מאפשרת קיום מחוץ להסדרים הכלכליים והתרבותיים שכבר עוצבו והתאבנו דיים. הממסד הספרותי החוץ אקדמי ('אגודת הסופרים') והאקדמי ('האוניברסיטה העברית', שהלקטור הממונה עליה היה דב סדן על שקדיו וצימוקיו), החלו במהלך אופייני של יד שמאל מקרבת, יד ימין מרחיקה ומתנכרת. הוגה הדעות הגדול, המבקר המזהיר וחוקר הספרות, שכל אקדמיה מרכזית בעולם הייתה מתנאה בו, נאלץ למצוא את פרנסתו כמורה לספרות בבית-ספר-תיכון פרטי למחצה – הרחק ממוקדי הכוח והמרכזים התל-אביביים או הירושלמיים של הספרות – ולהסתמך על עיתון 'הארץ' השמרני-אזרחי ועל כיסו הנעול של בעליו, שכן, החרם שהטילה עליו האוניברסיטה העברית היה מוחלט.

מקץ חמש-עשרה שנים מן הסוג המתואר, ולאחר השתדלות חשאית של עגנון (שמעולם לא השמיע ולו גם מילת תמיכה פומבית אחת בפרשנו הגדול והעיקרי אליבא דכולי עלמא לא פליגי), ניתנה לקורצוויל משרה אקדמית באוניברסיטת בר-אילן שהוקמה באותם הימים. עגנון הספקן

והזהיר, שהכיר היכרות אינטימית את "פרשניו" מהאוניברסיטה העברית (ואת חוות דעתו עליהם ועל אורחם ורבעם, פרש ברומן 'שירה'), טרח שלא לשמור את הביצים בסל אחד.

בטחונו הכלכלי ומעמדו האקדמי של קורצוויל הוסדרו איכשהו, אך החיבור בינו ולבין אוניברסיטת בר-אילן, היה בחינת טראגיקומדיה אם לא פארסה; הממסד הדתי לאומי שקורצוויל נאכף עליו – אותו מוסמך לרבנות שלא טרח למלא אפילו מצווה אחת מתרי"ג מצוות, האישיות הפרועה והבלתי-צפויה שלעגה בפומבי ובדפוס לפרסונות מרכזיות בדתיות הלאומית – הגיב כצפוי, והמבקר הדגול מצא את עצמו בעמדה חסרת כל גיבוי פוליטי. ובשנים שאנו מדברים בהן, איש-ציבור בלא גיבוי פוליטי, משול לחרס הנשבר (היה זה עוד בשנים שבהן סופר, מבקר או הוגה דעות, לאיש ציבור יחשב). תלמידיו עקפו אותו ולעגו לו, לאחר שנטלו מלוא חופניים מכתביו ועיוותו אותם כדבעי, כדי להסתיר את עקבות הגניבה, והוא השיב להם במלוא הסרקאזם הרעיל האופייני לו, אולם התלמידים הללו הבינו, שללא גיבוי של ממש, יהיה עליו להסתפק במילים (ידע ממקורות משניים: קורצוויל שקל לחשוף גנבים אלו בפומבי ולהוקיעם). תלמידים, סופרים ומשוררים (כדוגמת נעמי פרנקל ודליה רביקוביץ), שקורצוויל העניק להם אשראי ביקורתי נדיב ולא אופייני, אכזבו אותו ללא הרף. בעיקר אכזבה אותו דליה רביקוביץ, שבשירה קרא הדהוד מורכב של לשון המקורות. הוא ציפה שרביקוביץ תממש את מה שלאה גולדברג הכזיבה לעשות בשירה (בשל עודף רומאנטיציזם רוסי והיפוכיו הפשטניים, האוקסימורונים), אך רביקוביץ, שאותגרה קשות על ידי שירת יונה וולך ודליה הרץ, לא צמתה להיות לבלה אחמדולינה של השירה העברית.

בסוף שנות השישים ותחילת שנות השבעים מצא קורצוויל את עצמו מבודד ונעקף בלשכתו בבר-אילן. היו כמובן, התפתחויות ואירועים נוספים, שנדלג עליהם משום שיקצר המצע מלהכיל, ומשום שקשרי הגומלין והזיקה שלהם למצב ביקורת הספרות מפוקפק במקצת, וכן, משום שהם נוגעים בשאלת גורלו של המבקר ונסיבות חייו. לאור חרפת הביוגרפיה על ברנר, איני מעז להמליץ על חיבור ביוגרפיה על קורצוויל – אחת הדמויות המעניינות והמורכבות בספרות העברית החדשה. הוסף על כל זאת את השדים שבנשמתו של אדם החצוי בין השפה העברית

לגרמנית, בין הספרות העברית לספרות הגרמנית, בין הצד האמוני לזה החילוני, שאת כל אחד מקטבי המגנט הכיר טוב מכדי שיסתמך על אחד מהם (מה גם, שפשרות לא היו הצד החזק שלו). ללא ספק, היה קורצוויל למקרה טראגי שניצל בעור שיניו מן השואה, ששמץ מאימתה חש, כשניהל תפילה לצד הרב הראשי של יהדות צ'כיה, בעוד נציגי השלטון הנאצי נוכחים בפועל ממש, ואומדים במבטם את הקרבנות העתידיים, המובטחים. נסיבות המקום והזמן בארץ ישראל לא היטיבו עמו כלל ועיקר. אך לעניינו חשובים, אולי, כמה היבטים: קורצוויל אתגר את המערכת הביקורתית העברית, החזיר את הדיון בסיפורת אל מרכז הדיון וגיבה אותו בידע אדיר בספרות העולם ובספרות העברית. למולו, הפרובינציאליות המהותית והפשטנות של הרומן הסובייטי, שכיכב בספרות הדור, נחשפו כל צרכם. דמויות חדשות הופיעו בשדה הנדרך והולך, הנטען והולך, כדוגמת גבריאיל מוקד הצעיר, שלאחר תקופת חונכות קצרה וחדה כתער בביקורת המרכסיסטית מבית מדרשו של 'קול העם', התחבר באמצעות עגנון וקורצוויל אל האקזיסטנציאליזם החילוני ('שבחי עדיאל עמוה'), שהשפיע עמוקות על סיפורת דור המדינה, שבמהלך שנות החמישים המאוחרות, החלה בונה את התשתית הרעיונית ואת "ארגז הכלים" הספרותי שלה. באורח עקיף, השפיע המודל הכפול (חוקר ספרות מהקורפוס האקדמי ומבקר ספרות בגוף אחד) גם על הופעתם של גרשון שקד ודן מירון. לעניינו חשוב, שהמודל הרציף סופר-מבקר – היינו, סופר שהביקורת היא המשך הכתיבה הספרותית שלו, שאפיין את סופריו המרכזיים של הדור הקודם (ברנר, ברדיצ'בסקי) ואף את ממשיכי דרכם שנבלמו (אהרן ראובני) – הפך מודל שבור, לעומתי, סתור מתוכו. המתח הפנימי העצום, הטעון בשתי הנובלות ובסיפור הקצר שפרסם קורצוויל על סף קצו, נבלם, או חמור מזה, מתבטל ביטול עצמי מול הטקסט העגנוני. הדגם של ביטול עצמי פקד את קורצוויל כבר בשלב מוקדם מאוד בביוגרפיה שלו – כבר בצעירותו גרם לו המפגש עם הסיפורת העגנונית המוקדמת, להביא את סיפוריו הוא אל התנור. קורצוויל, שהיה מודע מאוד לשבר הזה, ביקש ליצור רציפות עם עגנון ועם הטקסט העגנוני על בסיס יחסי סניור-ואסאל; לטקסט העגנוני החמקמק התחבר חיבור-תודעתי, תובנתי ורגשי, שמעטים כמוהו. לעומת זאת, החיבור עם התרנגולת המטילה ביצי זהב עצמה, הנחיל לו סדרה של אכזבות, כישלונות ועלבונות. עגנון פחד מפרשנו

הפרוע והבלתי-צפוי, שקרא בו היטב, שהבין אותו יותר מדי, שפגע פגיעה אנושה בדימוי העצמי של עגנון כאברך משי, וכסופר יראי שחרג רק מעט ולפרקים קצרים מהקונטקסט של הסיפור החסידי, הסיפור התלמודי והאגדה התלמודית. לא שעגנון עצמו האמין בכך אף לרגע, אך נוח היה לו להלביש גלימה זו על הקונפליקט הפנימי שבו היה שרוי כסופר חילוני בקונטקסט אמוני (והפוך!). הזיהוי הוודאי והמוחלט כסופר חילוני, היה בעייתי מאוד מבחינת הסופר, שטרח מאוד לטשטש את ההשפעות של ספרות העולם (קנוט המסון וקפקא) על כתיבתו. עגנון נזקק לקורצוויל ולסמכות העל שלו כחוקר ספרות אוסטר-הונגרית, לצרכי רדיפת הכבוד העצומה שלו ותשוקתו העזה לפרס נובל, אבל משזכה בפרס המיוחל, לא טרח להזמין אותו לטכס ה"הכתרה" באוניברסיטה העברית, ובכך התכחש והפנה כתף קרה למי שחולל, יותר מכל אחד אחר, את הבלתי אפשרי – הובלת סופר אוטורי יחסית (לפחות בעיניים אירופיות) אל מדרגות התהילה העולמית.

כמילים אחרות: קורצוויל חשף בפני עגנון את הצד הפגיע שלו, את הוויתור על החלום להיות סופר, והמרתו בחיבור לאח תאום ספרותי בכיר ממנו. שיכתוב את היצירות שהוא עצמו לא יכול היה לכתוב (ולא באמת ניסה לכתוב) ושהוא, התאום, יוציא את יצירת התאום הבכיר מן הכוח אל הפועל, בכתיבה פרשנית עילאית שתעניק תיבת-תהודה לטקסטים אוטוריים, ככלות הכול, נפתלים וסגורים, גם בפני יודעי ח"ן המעורים היטב בלשון העברית ובספרותה. יחסו של עגנון לקורצוויל, לעומת זאת, היה בעיקר אינסטרומנטאלי ובוגדני. אך דווקא ההישג העצום של קורצוויל מסמן את קיצו של המודל המשולש (שהיה אפשרי רק בספרות העברית ובנסיבותיה המיוחדות) של סופר, מבקר ודמות בתוך הסיפור ("אובד עצות" הוא פרוטטיפ של ברנר), והרצף קורצוויל-עגנון סימן את קיצו של המודל הכפול (ואנו ניווכח בזאת בהגיע מועד הדיון במודל הכפול גנסי-מירון – 'חחים באפו של הנצח'), שהפך להיות פארודיה מדכדכת, מהופכת, שראשה למטה ורגליה למעלה, של מודל הצימוד.

השלב הבא מסמן הפרדה ואינסטרומנטציה מוחלטת של התפקידים. כאן אולי המקום לסתור סוף-סוף את הדעה הרווחת, שיש קונפליקט אמיתי בין הספרות לבין הביקורת. יש אולי פער הבנות ופער ציפיות, אך קונפליקט אמיתי יכול להתקיים רק מתוך חיבור רגשי עז – וחיבור כזה הוא עניין נדיר

מאוד. הוא יכול היה להתקיים אצל ברנר, ותוצאתו, כפי שכבר הראינו, טראגית; הוא יכול היה להתקיים בחיבור שבין קורצוויל ועגנון, בתשלום רגשי ואישי מר. במרבית המקרים האחרים מצטמצם העניין ב"תן וקח" פרמננטי שטחי.

שלב ההפרדה והאינסטרומנטציה של התפקידים (סופר, מבקר, חוקר) מתכוון בדברים אלו לשלושת המבקרים המרכזיים של הדור שלאחר קורצוויל – גבריאל מוקד, גרשון שקד ודן מירון. גבריאל מוקד עדיין ציית למודל הקודם, למרות שהעניין לא היה פשוט או מובן מאליו בהקשר החדש. מוקד הגיע אל השלב העיקרי של תפקידו כמבקר, דרך חיבור לחוויה האקסיסטנציאלית, וכאמור, לקורצוויל ועגנון של 'ספר המעשים' ו'עד עולם', כפי שהעידו ספריו ('שבחי עדיאל עמזה' ורצף ה'ואריאציות' שחיבר). כמבקר, נתקל מוקד בסתירה לא פשוטה, בין החונכות המרקסיסטית הקשיחה, לבין הניסיון למצות את החוויה הקיומית שבסיפורת ובשירה. החיבור של מוקד אל דור המדינה המוקדם (א.ב. יהושע של 'מות הזקן' ו'חתונתה של גליה', ועמוס עוז של 'סדק מפולש לרוח' ו'ארצות התן'), הזכיר במשהו את החיבור בין קורצוויל לעגנון. אלא שככל שרחקו הסופרים הללו מקוטב המשל הקיומי-סימבולי, ונעתרו למגמות של היום-יום הישראלי הבורגני והמחולן (על בסיס תיאוריית ה"תחתית הכפולה" של גרשון שקד, היינו, שלריאליזם המימטי, התארני, יש תמיד וכמעט בהכרח משמעות שמתחת למגבלת מכלול הפרטים הדמוי מצויאותיים), הפך החיבור הזה בין מוקד וסופרי דור המדינה בעייתי וחד-צדדי. מוקד התמקד, אפוא, בתפקידו כעורך-מיילד של שירת שנות השישים (יונה וולך, דליה הרץ, מאיר ויזלטיר, יאיר הורביץ, ישראל פנקס וכו'), והעביר אותה בשלום וללא פגע, את השנים בהן הממסדים כולם ביקשו לבודדה, לטשטשה ולהעלימה. את הקריירה האקדמית (שנחשבה הכרחית בדור ההוא) בחר לקיים הרחק מתגרת ידם הקשה של הממסדים הספרותיים אקדמיים (כתב דוקטורט על הפילוסוף האירי גורג' ברקלי, באוניברסיטת אוקספורד), אלא שבהמשך נתבהר, שידו של הממסד הספרותי ארוכה מכפי שניתן היה לשער. מערכת היחסים עגנון-קורצוויל חזרה ושבה כאן, כשהיא מלווה טון קומי דק מן הדק. מבחינת הממסדים והסופרים המקורבים אליהם, מוקד היה קורא-מאבחן חריף מדי – ולשיטתם, התנהגותו הביקורתית הייתה בלתי-צפויה ומסכנת. מכל מקום,

הדגם הביקורתי שהעמיד, המבוסס על בוחן אמפירי רציף, ועל ראייה ממוקדת וקרובה (אך לא אינטימית) של המרחב הספרותי העברי, בחמישים או שישים השנים האחרונות, הוא דגם מפואר, חד-פעמי וחד כתער.

אלא שבתקופה בה אנו מדברים, עם השתרשותו של מרכז הכוח הדו-מוקדי (מבקר, חוקר-ספרות, איש-אקדמיה), משול מי שלא ציית למודל הזה, למי שמנהל קרב-נסיגה. עובדה היא, שהסופרים המרכזיים בקורפוס דור המדינה (עוז, 'סדק מפולש לרוח' וחלק מסיפורי 'ארצות התן' ויהושע, סיפורי 'מות הזקן'), הושפעו מאוד בתחילת הדרך ממודל החיבור בין הטקסט העגנוני לבין ההפלגה הרפרנציאלית האקזיסטנציאלית, הגורסת למעשה שתחת עולם המחוות והתודעות המואר והממושכל, שורר בעצם כאוס קיומי, ועיקר המאמץ הוא למשטר אותו באמצעות עולם מושגים לוגוצנטרי (אלא שהניסיון הזה משול לציפה על קלומית של קש), ומודל זה, שהעמיד מוקד ב'שבחי עדיאל עמזה' וב'זואריאציות' המוקדמות, פנו אל האידיאולוגיה ואל מודל-ההתייחסות שהשליט גרשון שקד (מימזיס של מרכז מגרש ציוני, פוזיטיבי, יציב ומוכן מאליו, בו לא היו לספקנות ולריבוי המשמעות של עגנון מקום), ואחר כך לדן מירון (מימזיס של מרכז מגרש בורגני יציב אך חוץ-ציוני פקפקני). המודל האקזיסטנציאלי ננטש, וסופרים שהמשיכו בקו הזה (כדוגמת יצחק אורפז ב'עור בעד עור' ו'מות ליסאנדה', ויורם קניוק ב'היורד למעלה', 'חימו מלך ירושלים'), נידונו למשניות ולגורל האשנב והכניסה הצדדית, או גרוע מזה, לגורל 'אותיות הפטיט', כפי שיובהר בהמשך. המתח האקזיסטנציאלי בסיפורת פחת והלך: מגמות חילון ובורגנות "נאורה" התבססו במרחב, ומגמות אלה נזקקו לחותם-איכות-אקדמי גם בספרות, באשר נזקקו לו. אנו מדברים על עידן שבו עצם הדיון ביצירות ספרות בתוך האקדמיה, יצר מקדם ערך ועניין – והיעדרו דן את הסופר לשוליות, במקום ובזמן בהם השוליים היו, אם לא לגנאי מפורש, שם תואר לחלל ריק, לפחות בחברה ממושטרת ומוסדרת כישראל של שנות השישים ועד סוף שנות השמונים.

אנו עדים, אפוא, לא רק להפרדה מוחלטת בין תפקיד הסופר ותפקיד המבקר, אלא גם (ובעיקר) להתקת הכוח מן הסופר אל המבקר, שזכה במכפיל כוח (כוחו של מחקר הספרות האקדמי). אין כוונת הדברים לומר, שהביקורת הכתיבה נושאים, אך היא הכתיבה ללא ספק מגמות, גם בטרם

החל מנחם פרי להוון בפועל ממש, את מקדם הכוח האקדמי בספרות, ולהפכו למטבעות עוברים לסוחר בשוק הספרות (מנחם פרי מסמן את השלב האחרון, המדורדר, אך הצפוי והמוכן מאליו של מגמה זו). בשיא כוחה, הכתיבה האקדמיה את הפורמאציה האידיאולוגית של ספרים כ'המאהב' לא.ב. יהושע או כ'מנוחה נכונה' לעמוס עוז; היינו, את נצחוננו של הדפוס הציוני-פוזיטיבי, על מגמות צנטריפטאליות מרדניות מפוררות. השלב הבא, החוץ-ציוני, שהוכתב על ידי מירון, בא לכדי ביטוי מאוחר יותר ('מר מאני' לא.ב. יהושע).

מבקר כגבריאל מוקד, שלא היה לו מכפיל-כוח בתוך האקדמיה הספרותית, מצא את עצמו במצב של מבקר בלי ספרות (בעיקר סיפורת) לכתוב עליה, למרות הברק הרטורי, התבונתיות והרגישות הטקסטואלית העילאית, שאמורים היו להעמיד בצל טכנוקרטים (ככלות הכול) כשקד ומירון. נוצר אפוא מצב אבסורדי: בעוד שקד ומירון מכתיבים אידיאולוגיות ומנהלים את הדיון, ולא רק אקס-קתדרה, מצא עצמו מוקד במאבק סזיפי כמעט יום-יומי בטרוויאליזאציה, בהתמסחרות ובאבדן המתח האקזיסטנציאלי, שהיו פועל יוצא מובהק וכמעט מובן מאליו של המגמות הללו. האקדמיה הספרותית שואפת הצנטרום לא יכלה להרשות לעצמה בשום פנים, ספרות בעלת חזות של מאבק אקזיסטנציאלי של היחיד במרחב של הַנְרוּת. היא הייתה זקוקה להשתעבדות תארנית למציאות, למימזיס של המרכז הבורגני (ממנו התקיימה ומתוכו הגיעו תלמידיה).

המודל המבדל בין הסופר לבין הספרות שבתוכה הוא פועל, אמור לפעול בין הספרות לביקורת, והחיבור בין הביקורת למחקר, כשדה התייחסות, מצד אחד, ובין הסופר לתרבות התקשורתית, כמעין מגאפון-על ומקדש מצד שני (קן תפילותיו הנידחות של הסופר להכרה וללגיטימציה), החל מסתמן כבר בשנות השבעים היותר מאוחרות, ובראש וראשונה בביקורת. כידוע, סוף שנות השישים ותחילת שנות השבעים היו שנות ההתרחבות הגדולה של המדינה, שנות קימום והתרחבותם הגרגנטואית של מְמסדים-אקדמיים נוספים, כדוגמת אוניברסיטת תל-אביב, אוניברסיטת חיפה וכו'. התרחבות האוכלוסייה ומגמת האקדמיזציה של כל דבר ועניין, מחוט ועד שרוך-נעל, היו סוג של מחולל, אך היה גם מחולל חשוב לא פחות: הממסד, שהלך ואיבד את כוחו בקרב האוכלוסיות הפריפריאליות, הבין (מאוחר מדי) שעליו להרחיב את בסיס הכוח שלו בתוך הזעיר בורגנות

העירונית, באמצעות קידומה וחיבורה למוקדי אוריינות ממשיים ומדומים, ושעליו ליתן, סוף סוף, תמורה הולמת, לדור השני של העסקנות, היינו, ליוצאי חלציהם של הקומיסרים מן הדור הקודם. האקדמיה הספרותית סבלה ממגמות אלה יותר מכל, משום שעליה ניטל לספוג את המנוונים והעלובים שבפונקציונרים מדור שני. כך גרשון שקד ודן מירון (האחד פליט שואה שעבר תהליך מואץ של ישראלזאציה כנער, והשני בן הזעיר בורגנות הלא משכילה של מרכז בעלי-מלאכה בתל אביב). המשותף לפרסונות ההללו הם האדנות, השאפנות, הדורסנות שבאופי, האינטלקט הבולט, וחוסר כל רגישות ליצירה הספרותית כשלעצמה; שניהם הבינו משרק חלפו בשער הכניסה של האוניברסיטה, שאין להם שום בסיס-כוח ממשי בתוך הממסדים-האקדמיים הללו, שאין להם אב שהיה קומיסר תרבות ולא חותן שהיה שר בממשלת האופל ופונקציונר רב-כוח בדרג-שני-מרכזי של מפלגת השלטון. המודל הכפול של חוקר ומבקר, הפך להיות מחויב המציאות. הכפלת מוקד הכוח נועדה לייצבם על רגליים איתנות, במציאות שבה אוזל ממילא הכוח הממגנט והמשפיע של הספרות בכל אתר ואתר, כולל באקדמיה.

כמובן, שלסופרים עצמם לא נמצא מקום או תפקיד בהסדרים החדשים הללו של התרבות. רובם ככולם, נותרו מחוץ למעגל חלוקת המשרות, ונאלצו להסתמך, יותר ויותר, על התקשורת, ועל תשומת הלב וכוח הקנייה של האינטליגנציה (שבעצמה עברה הליכים של טכנוקרטיזציה, הרחיקה את עצמה מן הספרות והפקידה אותה, כביכול, בידי האקדמיה). כלל לא מקרה הוא, שהאדם שהכתיב יותר מכל, במשך עשורים רבים, את תכני וגבולות הדיון בשירה באקדמיה (נתן זך), נפלט בעצמו מן האקדמיה, במחצית השנייה של שנות השישים, וחזר אליה כשהוא קרוב לגיל הפרישה. אך גם בני הפונקציונרים הבינו היטב, שאין בכוחם זה למשוך אפילו את נמושי הנמושות שבתלמידיהם הפוטנציאליים, והם נזקקו מאוד לפומביות המהדהדת של שקד ומירון. כך, הפציע על האקדמיה הספרותית שלנו שלטון הטכנוקרטים והדמגוגים, שפרש כיפת-ברזל אטומה על הספרות ועל הדיון בספרות. בחברה מתמקצעת ומידלדלת מבחינה תרבותית, הם יצגו, לטוב ולרע, סמכות-על-שיפוטית, באזור שאליו לא הייתה לה, לאינטליגנציה, לא גישה ולא עניין, אלא למראית עין.

מה שחשוב לדיון המתרחש כאן, הוא הנתק הכמעט מוחלט, ברציפות שבין הספרות והביקורת, והשתלטות האינסטרומנטאליזם על המרחב. הספרות ראתה בביקורת אינסטרומנט לקידומה במרחב החוץ אקדמי, ואילו הביקורת האקדמית, ראתה בספרות אינסטרומנט לקידום מעמדה וסמכותה, בראש ובראשונה בתוך האקדמיה. שנות השמונים המוקדמות הן גם השנים שמסמנות את תחילת הקריסה והאזילה של ביקורת הספרות המסורתית, החוץ אקדמית, שסבלה, במהלך השנים הבאות, הן מן הנתק בינה לבין הספרות, מקור כוחה וסמכותה היחיד, והן מן הפיחות בלגיטימציה שלה (משום שלא היה לה שום מוקד כוח בתוך האקדמיה) – עד שגוועה ותפקדה בחינת מצוות אנשים מלומדה, כמין התניה שכוחה קהה והולך והרי היא ממשיכה מכוחו של איזה פרפטום-מובילה. ראוי אולי לציין, בשולי הדברים, כי בשלב זה של אזילה, נכנסתי אני לתוך הביקורת, מתוך כוונה אותנטית לממש את המודל הברנרי של סופר-מבקר. השבר שברציפות הטוטאלית סופר-מבקר החל גובה את מחירו (ואני חויבתי מיידית בתשלומים לאין-שיעור). אך המחיר המר באמת של התמורות המבניות הללו הוא בתוך הספרות. סופרים מרכזיים, שלא דאגו להצטייד במרכז-כוח בתוך האקדמיה ולציית לו, שילמו מחיר מר והוזחו לשולי השיח (אם לא הועלמו והושתקו עד כלות, במרחב הציבורי של הספרות). דוגמא מובהקת הוא הסופר דוד שחר – למיטב שיפוטי, הסופר החשוב והערכי ביותר בספרות העברית לאחר עגנון. שנות השמונים היותר מאוחרות, היו שנות התפנית האחרונה, הקובעת והרת-המשקל, בסדרת הרומאנים שלו ('היכל הכלים השבורים'). האקדמיה הספרותית בחרה שלא להתמודד עמו (משום שעלול היה להעמיד בצל את הסופרים המקורבים לה). דווקא הביקורת המסורתית היא שעיצבה, כמידת יכולתה המצטמקת, וכמידת מרחב הדיון שעוד הוקצה לה, דיון נרחב וממוקד בספריו האחרונים. ללא הועיל. מרחב התהודה של הביקורת היה אפסי, והסופר החשוב ביותר של דור המדינה שקע בנהר השכחה – ואותו קרברוס קשיש ונלעג (גרשון שקד), הופקד לשמור שלא יבוא בפתחי כור המצרף האקדמי, בדרך אל התהילה.

יותר ויותר התבהר, שרק עמדה לעומתית, "אבסורדית", תשמר את כוחה הפנימי של הביקורת (אין מה לדבר על עוצמה חיצונית). לשון אחר, הביקורת אמורה הייתה לשרוד במצב של היעדר ספרות – אין פירושו של

דבר שלא ראו ויראו אור ספרים, אפילו ספרים רבים, שצייתו או לא צייתו לכללי הנארטיב השולט, שצייתו לחלק מחוקיה ולחלק לא. אך הספרים הללו, שחלק גדול מהם נסקר ללא הועיל בפרק הקודם, לא ביקשו כלל להתמודד במרחב הספרותי העברי או להתקיים מולו. הספרות העברית הייתה תחנת-מוצא במקרה הטוב, איזו חותמת שסיפקה סוג של תקניות – ואף היא לא הייתה הכרחית (כפי שהוכיח מקרה שלו ו'רומן רוסי'). הביקורת הפכה להיות כמותו נר הבוער משני קצותיו – לא הייתה לה ספרות ממשית לכתוב עליה, ולא קוראים או קשב, שלא לדבר על היעדרה של תיבת תהודה בתוך הספרות האוזלת והולכת.

עמדה שוללנית-קטגורית – מעין סירוב מופגן להכיר בכל המהלך האחרון של ספרות שלמה, סירוב שהיה אפשרי בדורו של קורצווייל, על השלילה הטוטאלית שנהג בכל הסיפורת של דור תש"ח – לא הייתה אפשרית עוד.

מרכז המגרש של הדיון בספרות הופקר אפוא בידי גרשון שקד ודן מירון, ובאורח שולי, גם בידי כמה מתלמידיהם. גרשון שקד, בשונה מדן מירון, היה ביסוד הדברים פוזיטיביסט ציוני, שסבר שספרות דור המדינה, לאחר שהשתחררה מכבלי המחויבות של הדורות הקודמים, תעצב ספרות וחיים בהקשרים המרעננים והשפויים של מדינה מתחדשת, ובממשות המורכבת הנגזרת מכך (מה שהגביל מאוד את תחומי מרכז הדיון). סופרים שנענו לאתגר (א.ב. יהושע, עמוס עוז וגרוסמן) הוכיחו, למרות סיבוכים וקונפליקטים שונים של האדם הפרטי, תחושת מציאות שפויה ויציבה (ובעיקר חיובית), וחוש מימטי משובח, ואכן זכו למלוא מנת השבחים שהיה ביכולתו של שקד ליתן, ולקאנוניזאציה מואצת בספריו הנכתבים והולכים על הסיפורת העברית. היתר זכו להתעלמות, או להערת-שוליים באות פטיט, או לאזכור בקטגוריה המשנית 'בהרבה אשנבים, בכניסות צדדיות'. מאחר שהממשות הספרותית הייתה דינאמית ונזילה מששיער, והללו שהיו אשנבים הפכו להיות מרכז, אליבא דכולי עלמא לא פליגי (כדוגמת יעקב שבתאי ויהושע קנז), נאלץ שקד לטרוף את הקלפים בלי הרף, ולהוסיף פרקי אשנבים וכניסות צדדיות עד אין קץ, בלא שישנה כהוא זה מתפישות היסוד שהתאבנו והלכו, עליהן כיסה בטיעון מורכב, חלקלק, מפותט לתיאבון, וחומק מכל גזר דין קטגורי. כל מי שידוע דבר וחצי-דבר על ההיסטוריה של הספרות העברית ממחצית המאה העשרים ואילך, ייווכח שספריו הם הֶצֶבֶר של אנומאליות המוכלבות זו על זו. אין צורך

לומר, שבכל כתביו לא תימצא אמירה אחת שיפוטית כוללת על מצב הסיפורת, רטרופקטיבה של ממש, מאום מזה.

ועוד אין צורך לומר, שכמעט איש לא העז לפקפק או לקרוא תיגר, על הרצף השילשולי הזה בסימן השקד, שרובו קיקיוני, אם כי לא מופרך על פניו, בשאיפתו לאחדות שבריבוי או לריבוי שבאחדות – מודל מבטל שברים ברצף. אך גם זאת: מעט מאוד יחסו חשיבות לקאנון הטוטאלי והמפוטפט בחלקים הרלוואנטיים של הסיפורת העברית 1880-1980, ולחלוקות הפנימיות לדרכי מלך, לאשנבים ולכניסות צדדיות ואותיות פטיט, ששקד מדד לכל תופש-עט, כמידת החיבה או הטינה האישית או הספרותית (זו הייתה מסוכנת מן הטינה האישית – בעיקר כלפי הסופרים שראו בקיים, במתהווה ובהווה הנמשך, מציאות חלולה ומריונטית – שוב, דוד שחר הוא דוגמא מובהקת). חשיבות של ממש יחסו הכול למאמרים שפרסם במוספי הספרות, משום שמאמרים אלו תיפקדו במציאות הספרותית-תקשורתית כמעין רפלקס פאבלובי – אות לחשיבות היצירה – בלא שיהיה כל צורך לטרוח הרבה על קריאת המאמר גופא. דא עקא, מאמרים כאלה פרסם שקד, מעיקרו של דבר, על הסופרים המקורבים לו ולטעמו, ובאופן הזה הבטיח את מעמדו של הקאנון הצר, שמעט מאוד השתנה בו, למעשה, מאז שנות השישים של המאה שעברה. לשון אחר, גם שקד הודה, בסמוי, במעמדה ובמשקלה המכריע, של תקשורת ההמונים המלווה את תרבות הפנאי, בקביעת גורלו של סופר. העידן שבו כתבו שקד ומירון היה עידנה של "תורת ההתקבלות", שהיה רלוואנטי לספרות כאן כשלב דאשתקד. התבהר עד גמירא, שכדי שתורת ההתקבלות תתממש, צריך להתקיים איזה קורפוס קוראים יציב וקבוע שיקבל את המתקבל וידחה את הדחוי. קורפוס מעין זה, כבר התפורר והתאייד בספרות העברית, עשור שלם לפני שהתורה הכתה שורשים.

במובהק, שקד ומירון רק האיצו את המהלך המפורר והמבטל של המערכת הספרותית, משום שבהיעדרה ובהיעדר כוחות-נגד לעומתיים, ביקורתיים וממתנים, הנציחו את מעמדם הבלעדי כפוסקים עליונים לענייני ספרות – וכדי שלא להעמיד מעמד זה אפילו במבחן קל שבקלים, הקפידו לכתוב אך ורק על רומאנים שעמדו במרכז תשומת הלב הציבורית, ושנועדו מטבע היוולדם להיות רבי-מכר. עיקר התקלה היה טמון בעובדה, שהמחולל שייתר את המבקרים הלא-אקדמיים, ייתר לבסוף גם אותם, שכן, נמצאו

מחוללים טובים יותר ומהירים יותר, להעצמת מעמדו וערכו הממשי או המדומה, של ה"חדש" של מאיר שלו, א.ב. יהושע, עמוס עוז, דוד גרוסמן (מחק את המיותר). מעמדם היה מבוסס דיו, כגיבורי-תרבות, והטיראדות של שקד ומירון לא היו, לפחות מהיבט זה, יותר ממעמס בלתי-נסבל על התודעה, השוקקת לקראת הרפתקת הקריאה האסקפיסטית.

ובסופו של חשבון, קריסת המערכת הספרותית העברית, והתפוררותה והיעלמותה של הביקורת מן השיח הציבורי, חפפו להתפוררות האקדמיות הספרותיות בארץ, שרגל תלמיד אם דרכה בהן בעשור האחרון, היא בחינת סיבה למסיבה (למעשה, מספרם של תלמידי הספרות העברית, בתת הקתדרות שבמסגרת החוגים ללימודי אפריקה והמזרח התיכון בארה"ב, קרוב, אם לא עולה, על מספר התלמידים בארץ). כך או כך, ההרס שהותירו אחריהם – לאחר ששקדו על עריפת ראשו של כל מי שעלול היה לסכן, ולו במעט, את ההגמוניה שלהם בתוך המערכת האקדמית – היה מוחלט. בל נזלזל, כמובן, ביוצאי חלציהם המנוונים של הפוליטרוקים של מפא"י, שבמהלך היובל האחרון דירדרו את המחקר והדיון בספרות למדרגה זוטית, כמידת מוח התרנגולת שלהם (למעשה, החוג לספרות עברית באוניברסיטת תל-אביב, הוא היום תת סעיף שלוד של למודי המגדר והמגזר).

הדיון קרב אל התפנית האחרונה במהלך האירועים (המתייחסת לאמצע שנות התשעים ואילך). למעשה, וכמעט מכל בחינה, אפשר היה לשים כאן סוף פסוק, משום שהביקורת אליבא דאמת חדלה מלהתקיים, כמו האקדמיה וכמו המחקר. אין זאת אומרת ששרידיהם של אלו לא המשיכו להבהב, כאן ושם, ולא יום אחד קודם שפרשו – בלא שיהיו להם למעשה ממשיכים, אלא מהדרג העורפי הנמוך ביותר – הללו שלא סיכנו מאום, והיו מדרך-כף-רגלם של המובילים עשרות שנים – וודאי שלא היה ולא יהיה בכוחם של אלה "ממשיכי הדרך" המחוקים ורמוסים עד כלות, לחדש מאום במצבה של האקדמיה הספרותית. מאלה, זאת יאמר מייד, לא תצמח איזו בשורה או חידוש-חזות, ולמעשה, מעבר ללוחמת גרילה במסדרונות, על הישרדותם הם ועל הצלת עוד רבע משרה-אקדמית למקורב זה או אחר, אינם מצליחים לפעול מאום. למעשה, כבר בסוף תקופת שלטון החשמנים, היו הם עוצרים של ממלכה ריקה מאדם.

ואולם, אף הנזק שחוללו הללו שנחתו באנקת רווחה על הכסא שהותירו אחריהם שקד ומירון (ונוכחו שלא נותר גם הכסא), נדמה משני בהשוואה

לנזק שחוללו אבירי ההשטחה של השיח הפוסט-מודרני, שבמהלך ימי שררתם של בני הדיאדוכים לממשלת מפא"י, ושל הטכנוקרטים של הספרות, נחבאו בחווחים ובחורים ובסדקים ובמערות של ה"בינתחומיות", וכמייצגי אידיאולוגיה תקיפה כלשהי, על דבר מותן המוחלט של האידיאולוגיות, השתלטו מיד על ה"שיח" כולו, בעוד הנמושות ממשיכים להפוך בסוגיות המהפכניות ששתלה במוחם אותה תרנגולת מנוונת, ששלטה, כאמור, יובל שנים באקדמיה הספרותית התל אביבית, ולשאול את השאלות המהותיות כדוגמת: "האם בתקופת הפוסט 'מעורר', חוו ברנר ושופמן משולש רומאנטי? ומה הייתה המשמעות של העניין בקורפוס הביקורתי של ברנר?" ודברים עלובים מכגון זה – וכל זאת, שעה שהבכירים עסוקים בקונפליקטים מן הסוג ההמלטי, כלומר, כותבים את המובן מאליו, רק משום שהם חשים שהקרקע מתלהטת תחת רגליהם, שהמובן מאליו כבר אינו רלוואנטי, ושעליהם לשכנע את עצמם מחדש. "הריאליות הספרותית עצמה היא מושג נזיל ומופשט. אין אנו יכולים לאבחן אף אבחנה אחת לגבי טיבה של ריאליות זו. אין אנו יכולים להיאחז אחיזה כלשהי בתכניה ובמשמעויותיה, קודם שאנו מגששים מתוך השטף חסר הגבולות של המצאי הטקסטואלי הסתמי, איזה קורפוס משמעותי שבו מתגלמת לדעתנו, הספרות ברצינותה ובהשתנותה" (דן מירון 'ספרויות היהודים: שיבה אל המציאות'). האמת המדכדכת היא, שהיחיד שאמור היה לשוב אל המציאות הוא מירון עצמו, שלא הבין את מה שהיה נהיר לאבירי הבינתחומיות כבר בשנות התשעים – ש"ספרות היהודים" מעולם לא הייתה יותר מאשר תת-סעיף זנוח, צדדי, ולא רלוואנטי בשיח הכללי, ספרות שעברה הליך של כיווץ ורידוד בתקופת החונכות שלה בעולם השלישי, בו פרחו על מימיה העכורים של ביצת הפוסט-קולוניאליזם – ועדיין היא מתדפקת על דלתות המערב אך מחמיצה באורח קבע את הנושאים העומדים על מדוכת השיח המערבי (המיגזריות, המגדריות, הפוסט-קולוניאליזם והקונפליקט בין תרבויות).

אולי נקודת מוצא זו – הרואה בברנר מייצג הפוסט-קולוניאליזם בשלב הלימבו הכאוטי שלו, השלב התמים והלא מודע, היא שבגינה אליבא דפוסט-קולוניאליזם בספרות – אין לגזור עליו כרת, שכן, הקולוניאליזם שלו הייתה בלתי-מובחנת ואותנטית; אך אין גם, מן הסתם, להאשים את

החוראנים שרצחוהו והתעללו בגוויתו, שהרי גם תגובתם זו אותנטית ובלתי-מודעת, כמובן.

עלינו להתחיל את הדיון בספרות העברית מנקודת האפס. כמובן שאין דיון, כי הוא אינו מעניין איש, וספק אם בקורפוס המסטרנטים של החוג לספרות עברית באוניברסיטת תל-אביב, ימצאו אפילו חצי תריסר שקראו שורה אחת בברנר או עגנון (משום שאינם מבינים את הכתוב שם. והרי מעבר לקונפליקט הפנימי הטמון בפוזיציה הפוסט-קולוניאלית, אין בברנר שום עניין, לפחות מנקודת המוצא של השיח הפוסט-מודרני בספרות העברית).

גם האקדמיה היא, ככלות הכול, סניף צדדי של הממשות המשתטחת והולכת בתודעה הקולקטיבית, המותקפת ללא הרף על ידי הווה נזיל, בלתי מיוצב (גם פיזית וגם תודעתית), מטעה (במקום הזה, שבו עיקר הדיון סובב סביב הצורך הדחוף והדוחק באיון עצמי, באמצעות השבת המצב הכללי לקדמותו הפרה-קולוניאליסטית, הדיון מסוכן יותר משהוא מופרך).

יכולתנו לקיים איזו אינטרוספקציה, איזה בוננות פרספקטיבית שלא באמצעות "ארגו הכלים" הפוסט-מודרני האוטומאטי, התאפסה. הספרות – שכולה אינטרוספקציה, מעבר לפוטנציאל הברדני האסקפיסטי המיידית שלה – הפכה להיות מיותרת. במקרה הטוב, היא סמן משני לתנועה שמן הפריפריות המדוכאות אל המרכז, באמצעות ייצוג הדיכוי מנקודת מבטו של הדין. במקרה הרע, היא דגם לעבר דכאני של המיגור והמיגדר, וחוזר חלילה. (במקרה הטוב, ספרות היא ייצוג של חתרנות בלתי-מודעת בהגמוניות העתיקות שאמורות לעבור מן העולם, וזה כולל, כמובן, את ההוויה הישראלית כולה).

אנו נותרנו עם שקד ומירון, ועמם נצעד בהמשך הדרך הקצרה שעוד נותרה, משום שהם, למיטב שיפוטי, הזרזים, מאיצי-הקריסה של הספרות העברית, שלצורך שימור מעמדם, שיתפו פעולה עם כל גורם, שהיה בידו לתרום לזלזולה ולעקיפתה. שקד שבק חיים לכל חי, לאחר שהיה עליו להפנים, באורח מאוד לא מלבב, את דמות הדיוקן הנלעג של עצמו, בספרות שעודד בכל כוחו, בכמה הסוואות שלא הטעו איש, ואף מצוות אנשים מלומדה לא היו (דמותו של המזרחן טדסקי ב'הכלה משחררת'). שקד מת בטרם הספיק לחזור בו, ולרדד את יהושע למדרג אותיות הפטיט המשני ל'אשנבים והכניסות הצדדיות', ויכול להיות שאף התענג על דיוקן עצמו בספרות הדור, המשולה להנאתו של איוב המתגרד בחרס. כתב שורות אלה שמח

לתבל את הדיון הכעוס והמובס הזה, בכל טיפה של לחלוחית צהבהבה. יתר על זאת, אשמח לקרוא דיוקנאות נוספים מסוג זה על נורית גוברין וחבריה ל"קורפוס קריסטי" של הספרות כהמשכה של הרכילות, או על מנחם פרי וחבריו לקורפוס של המניפולאציה התקשורתית בספרות – ואנוכי מכל מלמדי השכלתי, והדברים קל וחומר. לדיוננו אנו, חשוב העניין הזה כדי לסמן, באורח משני, עד כמה התדרדר מעמדם של המבקרים מן הקורפוס האקדמי המרכזי. כבר בסוף שנות התשעים היה מעמדו של א.ב. יהושע כה איתן, עד שחותמת כשרות או פסילה מטעם האדם שקידם אותו במאמריו יותר משקידם כל סופר אחר, הפכה להיות בלתי רלוואנטית. דפוס היחסים קורצוויל-עגנון קיבל כאן הנמכה פתטית ועיוות גרוטסקי (אין צורך לומר את המובן מאליו: א.ב. יהושע לא היה מעלה על דעתו, אפילו בחלום, פרסום דיוקן מעין זה לפני עשר או חמש-עשרה שנה, בלא שיישטף זעה קרה ויתחיל לחשב את קצו לאחור).

צהבהב או לא, היה זה סימן שאין לטעות בו, ואין להניח שמירון לא קרא בשבע עיניים, הפנים את החותמת "לא רלוואנטי" – שהוטבעה בבשר עמיתו – וחש אותה על בשרו. המעורבות של מירון בספרות הישראלית, משלב זה ואילך, הצטמקה והתמקדה בדיון מהלל ומשבח, בשירתן של משוררות מדרג שלישי ומטה (אגי משעול, נורית זרחי), לאמור, מירון החל לפעול בעיקר באזורים, בהם עדיין יש לנוכחותו משמעות והשפעה, ולמאמר או מבוא שיכתוב יש עדיין ערך סגולי כלשהוא, לפחות מנקודת מבטו של בעל העניין (אם כי תש כוחם של מבואות מפליגים ומעצימים אלו, ככל שאמורים הדברים בקידום מעמדם הספרותי, האמנותי או הפואטי – ראשית, לא מדובר בכוחות חדשים ומתעצמים בשירה העברית, אלא במשוררות שמעמדן כבר נקבע; שנית, לא הובאו נתונים חדשים או הארות בעלות-משקל במבואות הללו; שלישית, גם אם היו מובאים נתונים כאלה, אין מערכת ספרותית שתמודד עמם, שתשתכנע או לא; רביעית, המחולל של המאמרים האלו – שמעולם לא היו יותר מהיקסמות תפלה מדימויי אדניות המטבח של אגי, שמירון מרח כמרגרינה תעשייתית תפלה-נכלולית על-פני עשרות רבות של עמודים מתפעלים-רוטטים – היה מפוקפק במקרה הטוב, וחשוד במקרה הפחות טוב).

התפנית האחרונה, האקורד המזורי עמו נסיים, מסמן את ההיפוך המוחלט של המודל הרציף עמו פתחנו את הדיון – סופר-מבקר ודמות, שחיברו

כוחות ויצרו תרשים זרימה רציף לאורך יצירה שלמה ('מכאן ומכאן'), בה נגלית תמונה מבעיתה, קאטאכליסטית, של מצב היהודי הנודד הנצחי במחנה עקורים טוטאלי, השקוע, מעיקרו של דבר, במצב של דברת מאנית-דפרסיבית. את היפוך הכיוון של מכפיל הכוח הזה מסמן דן מירון. אני חוזר – ההיפוך הוא כמעט מוחלט, סימטרי לחלוטין, של פוזיציות ברנר, ולא כסופר – שכן, מירון אינו סופר, ולא כמבקר ספרות-עברית – שזו פוזיציה שחלפה ובטלה מן העולם, ולא כחוקר-ספרות, שהרי בשיח הציבורי המשתלט והולך, אין ערך לספרות אלא כסמן משני של מצבי תנועה של אוכלוסיות שוליות אל המרכז, או של תזוזות קלות במאבק ההיגליאני, בתוך השיח הפנימי של הפוסט-קולוניאליזם. אין צורך לומר, שחוקריה המסורתיים של ספרות מעין זו, הם פחות מקליפת השום – אלא בגלימת היסטוריון הספרות: לא מבקר, שהחיבור שלו עם הספרות עלול להיות מסומן כאינטימי וכמזוהה רגשית, לא חוקר, המפגין סוג של מחויבות למסגרת הנושאת – אלא היסטוריון, המבטיח סוג של ריחוק סיסטמתי, אדם שמבין את סוג השיח האופייני למושא מחקר (כדרך שהאגיפטולוג מעורה בשפת הציורים המצרית, רק שזו אינה השפה שלו ותרבות הפרעונים אינה תרבותו. הוא רסטוראטור של התרבות הזאת).

כפי שניווכח בהמשך הדרך, מירון חדל להיות היסטוריון של הספרות העברית, והעמיד תחתיה מושג נרחב (ורופף) הרבה יותר – "ספרות היהודים", שהעברית היא רק ערוץ אחד (ולא מרכזי) במכלולה. עמדת ההיסטוריון גזה כחלום רע, באשר מדובר ב"ספרות היהודים", שיש לה רק עבר היסטורי, אך אין לה קיום בהווה ואין לה עתיד. הספרות העברית מוזמנת אפוא, אליבא דן מירון, לקחת חלק ברצף שאין לו לא הווה ולא המשכיות של ממש ("ספרות היהודים" תמה לגווע, אף אם נזהה את הנרי רות ואת סול בלו כחלק ממנה).

ראוי שלא נטעה בהבנת המהלך, המוביל את "תודעת האני" של החוקר והמבקר, אל גלימת ההיסטוריון, המעידה על פיתוח וזחל ונמשך בערכם של המושגים הקודמים – מבקר-ספרות, חוקר-ספרות, ועל אזילת ערכם במרחב הציבורי, ממש כמו אזילת ערכו של המושג 'סופר', בהקשרה של חברת ההמונים, ובתודעתה המותקפת בלי-הרף, בהליכים סותרים של בניית מיתוסים "רדי-מייד" וערעורם. עמדת ההיסטוריון היא עמדת נבדל מובהקת, וכזאת, היא מאפשרת אי-מעורבות בעולמה הקורס והנעזב של

הספרות העברית, מה שמציב את מירון בעמדת נוגע שאינו נוגע, מחויב שאינו מחויב.

תהא הגלימה אשר תהא, רגע האמת מגיע לבסוף גם לתודעת הפרסונה המוגנת ביותר בספרות העברית מאז חובלה בטן, המוכתרת בתארים של ממש ובתוארי כבוד, מתהדרת בהר של ספרים ופרסומים, בממון, בשררה, בעמדות כוח המתפרשות על פני כל האקדמיות לספרות עברית ויידיש בחלד, מתכבדת בכל פרס וכיבוד אפשרי, רלוואנטי או לא. ושלב ההתפכחות הוא בדיוק הגילוי, שהספרות אינה רלוואנטית ואף אינה לגיטימית (באותם המקומות בהם השררה המייצגת את הספרות הייתה בוטה, כלומר, בחוגים לספרות עברית), אינה נדרשת, ולמען האמת, אינה קיימת בשיח הציבורי המקיף את האקדמיה, לא במעגל הראשון ולא במעגל השני; שהספרות, לפחות במובן הערכי, אינה קיימת כלל במחזור הדם הציבורי. ברנר, ברדיצ'בסקי, גנסין, עגנון, ביאליק, אלתרמן – אינם אשנבים וכניסות צדדיות, או הערת שוליים בתודעה הדוברת (והאמורה להיות) קוראת העברית; שמספר קוראיהם של הסופרים הנ"ל אינו מועט, או בטל בשישים, או מזערי – הוא, בפשטות רבה – אפס, וכדי שלא לדקדק במידת הרלוואנטיות – שגם לספרות שנכתבה בלשון עדכנית, זו שאינה מערימה קשיים על קוראיה, שהעברית שלה אינה העברית של גנסין, ברנר או אצ"ג, ההזדקקות היא אפסית; שה"הרצף וההשתנות של קיומנו הלאומי" – עם או בלי סלקציות של שקד או מירון או טובים פחות – מואיל להתקיים בלא כל מעורבות של הספרות, לא כמוליך ולא כמחולל; שכל הפאזה של הספרות, מעמדה ומשקלה הסגולי, עברו תמורה (שמפניה הזהיר פלוני – שהוגדר על ידי מירון עצמו כ"יצור מוטרף הסובל מהלוצינאציות של רעב" – עוד בסוף שנות השמונים, ושניצחוננו כעת – ניצחון פירוס).

העובדות החותכות הן, שהתודעה הספרותית הצטמקה למימדי הקיים והמתחלף חדשות לבקרים בארבעה או חמישה מדפים ב"סטימצקי"; שגם האוניברסום הספרותי של אותם שיש להם יד או מגע ישיר עם הספרות, אינו כולל הרבה מעבר לשלושת או ארבעת ה"סטנדים" הללו שבקדמת החנות, אי-שם על-יד הקופות; שאלתרמן, ברנר וגנסין אינם עומדים איתן, לא במדפים הללו ולא בשום מדף אחר – ואולי צריך בספרות מי שהוא גם מוטרף דיו, מורעב דיו וגר רחוב כל צרכו, כדי שירים מעפר דל ומאשפות

את כתיבי ברנר, ברדיצ'בסקי ושלום-עליכם, שכה נערץ על מירון וצחוק האפל, והמונח בארגזים, עם כל השאר והיתר, על יד פחי האשפה של הספריות בארץ, מאפס דורש. ככלות הכול, גם לאדם מורעב יש זכות, הגם שאינה מוקנית על ידי מירון, לספרייה משלו (וכדי שלא לפגוע אנושות בכבודו האקדמי של המכותב, לא נציין אילו ספרים הציצו מפח האשפה גופו, ללמדנו שאפס קצה של סלקציה ספרותית עדיין מתקיימת, פה ושם בארץ ישראל). אך מעבר לצחוק האפל, ובלי שום זיקה לשלום-עליכם – מצב שבו נכסים חד-פעמיים של הספרות העברית מוטלים באשפה, שהספרים אינם נקראים אפילו במקדשיה של הספרות ועל ידי כוהניה, חברי הקורפוס האקדמי החדש, ואפילו אינם מצוטטים – הוא מצב בל יעבור.

אלתרמן אמנם ניצל מגורל אשפתות זה, כמו לאה גולדברג להבדיל, בגין הלחנה אינטנסיבית (וטרוויאלית בהכרח ברוב רובם של המקרים) של השירים, שזה כמובן פח יקוש, היוצר שוויון ערך בין משוררים כנתן יונתן, נתן זך ואלתרמן, שתהום ערכית פעורה ביניהם. במאבק על הבכורה לעניין זה (השיר כתמליל), מנצח כמובן מאיר אריאל. וגם אלו, תרצו או לא, נתונים רלוואנטיים למצב השירה בעשורים האחרונים – ורק כדי ללמדנו שבמקרים לא מעטים עדיף מצב של שכחה מוחלטת.

מוקד הבעיה היא, שאלתרמן נותר, במחקר ובביקורת הספרות, בלתי-פתור, גם מקץ יובל שנים. מחלוקת לא פשוטה "הקפואה" את הטיפול האקדמי (והביקורתי) הנמשך במשורר זה, לפחות במהלך שני עשורים פורמטיביים ועיקריים, במהלכיו של דור המדינה בשירה (שנות הששים והשבעים), עידן שבו שרר נתן זך באקדמיה (בלא שיהיה חלק מן הקורפוס שלה, כאמור). מירון אמנם פרסם בשנות השמונים מחקר על מבנה שירת אלתרמן, אך דיון-היקפי במרחב השליטה האלתרמני לאורך עשורים רבים, ובעוצמה הממגנטת של שיריו על רקע דמותו הוא, מעולם לא התקיים – ואף התרוקן עוד יותר, לאחר שפרסם מירון את מחקרו בן שבע-מאות עמודי הפוליו 'פרפר מן התולעת'.

אני מבקש להתעכב על הדיון הזה באלתרמן (כמו גם על הדיון של מירון בגנסין), משום שהספרים הללו מסמנים תפנית מסוכנת מאוד, גם ברצף הדיון הפרשני של מירון בספרות העברית, וגם בתפקיד שמירון מבקש לקחת בתרבות העברית, תפקיד שקיבל אצלו משנה חשיבות לאור

התרופפות מעמדו, מעמדה של האקדמיה, ומעמד הספרות בציבוריות הישראלית. הספרות והפרשנות כשלעצמה, נסוגה כאן לתפקיד משני שבמשני. גלימת ההיסטוריון שבאה להמיר את גלימת החוקר והמבקר אינה מקרית לעניין זה.

הדיון הזה מתבסס, בחלקו, על מאמר שפרסמתי בתחילת העשור ("החוקר כ'אני עליון' של ספרות שלמה – או מירון וסוגיית ביצי הנמלים", 'עכשיו' 59). מסקנות הדיון היו, שמירון מתייחס אל הספרות העברית כאל לימבו כאוטי, כאל ביטוי של תקופת חביון לשונית ומנטאלית, שהמודעות ממנה והלאה, פוזיציה המחייבת פרשן-על המצטיין במודעות, ביכולת הארה, ובכתיבה שיטתית לוגית, כמעט מדעית, שתהפוך להיות ערוץ הגישה הבלעדית לספרות, לאחר תום תקופה של נתק מוחלט עם תכניה, ערכיה ומורכבותה. לשון אחר, מירון מניח, שתגיע תקופה שבה תתבקש איזושהי רטרופקציה גם בתרבות, ואנשים יפנו לאחור וייווכחו (כפי שקורה עכשיו בפועל ממש בלא שמישהו יפנה לאחור), שאין להם שום חיבור עם העולם (ובעיקר עם העולם הלשוני) של מייסדי הספרות העברית החדשה, עם חיבוטי הנפש שלה, עם דפוסי החיים שלה ועם עולמה. מירון מניח, שמתווך-פרשן ומאיר, תהיה אינסטנציה הכרחית, שבמהלך מזהיר, תהפוך להיות הפוזיציה העיקרית והמרכזית בספרות העברית – חשובה מברנר, חשובה מברדיצ'בסקי, חשובה מאלתרמן. ההתבוננות בת שבע-מאות העמודים באלתרמן הילד והנער, ושיריו הבוסריים עד כלות, אינה מקרית כלל, בהקשר זה. האיש שאין לו לא הכוח המדמה ולא הכוח היוצר, שמעולם לא נאבק עם ההשראה החמקמקה, שלא העז להתמודד מעולם עם אורח החיים המבודד של הסופר, עם הדלדלות המשאבים הכספיים של מי ששקוע בכתיבה ארוכת טווח (בהנחה שמשאבים כאלה קיימים), עם האינטרופקציה, הטעינה הפנימית שמאיימת לפורר את הסופר מתוכו, עם המעמד המידרדר והולך של הספרות ותפקיד הסופר, זה שלא התנסה במאמץ של כתיבת שורה אחת בעלת-ערך ספרותי-אסתטי, שניסונו היחיד בהקשר זה הוא קובץ שירים גראפומאנים לעילא ("ותלדי קיץ", שגם בו אין שמץ נפשיות, אלא משחקי-מילים והצרנות מילוליות). הפרסונה הזאת – שבמו הווייתה מייצגת אנטי-ספרות במובנה התמציתי והבסיסי – ביותר, תתייצב, לשיטתו, בפוזיציה-על. מירון מבקש להיות ה'אני העליון', האלטר-אגו המואר של דמויות כברנר, ברדיצ'בסקי, גנסין, עגנון ואלתרמן.

נעלה מכל ספק, המניפולאטור הקשוח – האישיות הבורסאית המנצלת מצבים של חולשה ורפיון בשוק הביקושים, המנכסת באפס-מחיר גוף גדול ומורכב, מפרקת אותו לחלקיו ומוכרת כל חלק בנפרד על-בסיס תמורות בשוק (וזאת בלא לסכן אפילו פרוטה אחת מהונה העצמי) – נחשף כאן, מבעד גלימת ההיסטוריון, החוקר, המבקר. ההיבטים האלו מתבלטים מאוד ב'פרפר מן התולעת', שעיקר עיסוקו הוא דריסתה של התולעת. כאמור, הדיון באלתרמן קפא בסוף שנות החמישים, ושיריו הפכו למשאב עבור כותבי לחנים ועבור נערות השקועות בענני פיוט. קסם שירתו, השפעתה והאופוזיציות שעוררה, היו ונשארו עניין לא פתור – למרות שהקפאת הדיון באלתרמן הפשירה לאטה.

אך אנו אמורים, כאמור, ולמרבה התדהמה – ולאורך שבע-מאות עמודים – לעסוק בילדותו של המשורר, בדמות אביו החוסמת והחונקת, בשנות הגימנסיה שלו, בהערות מעניינות מאוד, כגון הבעת צער על היעדרן של תחנות לבריאות הנפש לנוער בתל-אביב של שנות העשרים, אליהן היה מירון שולח את נתן הצעיר, בשנים בהן בילה בצרפת, במגע עם הכרך האירופי (שהיה אמנם קצר – את לימודיו המרכזיים עשה אלתרמן בעיר שדה קטנה, כך שהחשיבות שמיחס מירון לתקופת פאריס של אלתרמן ולמגעיו המשוערים, כמובן, עם יצאניותיה, היא על גבול המופרך – שכן, דווקא נוף הפרובאנס הוא שהשפיע על אלתרמן השפעה עיקרית, אבל למי יש כוח בספרות מתפגרת, ובביקורת מתאינת, להתווכח עם מירון על הפרטים?), בפרשת יחסיו עם שתי עלמות לאחר שחזר לארץ, כולל נזיפות קשות מן הסוג המוסרי כלפי התנהגותו של אלתרמן עם הנערות הנ"ל, והאשמתו המפורשת שניסה לפתות אחת מהן באמצעים נלוזים, בניתוח מבעית של שירת בוסר מוחלטת, עילאית, שכתב הילד והנער – ולא נשאר בארץ אפילו מבקר אחד שיטיח את ראשו של מירון בכרך של כתבי אלתרמן, לרמוז לו, שהעניין הנדון אינו תדירות מעשי האונן של נער בן חמש-עשרה, אלא המשורר הבוגר, החד-פעמי.

כמובן, הנחות היסוד של מירון טובות ככל הנחה אחרת בחלד, בנוגע לשאלות מסוג: האם עדיף היה שהאב החונק והחוסם יעיף את הילד הקלוש והמגמגם לאיזו פנימייה בשרון, כדי שלא תחזינה עיניו בתוצאות האומללות של חינוכו, וימשיך, כטענת מירון, לרדוף נשים כחפצו? ובמה התבטאה, למען השם, התנהגותו החוסמת והחונקת של האב? במה הייתה

שונה מהתנהגות האבות כולם, בבורגנות התל-אביבית של שנות העשרים? ואם מתעקש מירון לדרדר את הדיון באלתרמן לדרגת היפותזות פסיכופתאלוגיות ופסיכיאטריות פרוידיאניות, מה עם המחקרים המוכיחים שגמגום הוא עניין מולד? ככל שנבקש לשכוח את התוצאה העלובה, הטכנית-מוצרנת, של הדיון העיקרי שערך מירון בשירתו המרכזית של אלתרמן בשנות ה-80 ('מפרט אל עיקר'), לא נוכל אלא להגיע למסקנה, שהדרך היחידה שנשארה למירון להתייצב בעמדת אח-בכור נוזף, ולשמור על מעמד ה"אלטר אגו" של הספרות הוא הטיפול בפאזה חסרת המגן של הילד והנער אלתרמן, שלו רק ניתן היה, מירון היה רומס אותו כרמוס תולע, ודואג דאוג ששום פרפר לא ימריא ממנו.

אכן, פסיכולוגיית-המעמקים שלימדנו מירון על אלתרמן, פועלת בהסוואות ובדרכי עקיפין, עד שהיא עלולה להיגלות כחרב פיפיות ולהצביע על דמות האב החוסמת של הכותב ויושרתו הוא, לא פחות ממה שהיא מצביעה על נושא הדיון שלו. לטובת הקיצור, נדלג ברשותכם על התגובה ה"ביקורתית" העלובה והרועדת למעשה הסדרום הספרותי הזה לעין השמש, שנהג מירון באלתרמן, ויותר מן התגובה הביקורתית, שלמצער אף לא משל הייתה, ראוי להתעלם מתגובת עמיתו של מירון לאקדמיה הספרותית. מירון היה יכול לישון בשקט – כשם שנציגי השלטון הנאצי (להבדיל אלף הבדלות כמובן) יכלו להיות סמוכים ובטוחים שנציגי היודנראט לא ימרדו בהם או יחציפו להם פנים – ואמנם, סביר להניח שמעולם לא ערבה לו שנתו (לאלטר-אגו הספרותי החדש שלנו), כמו בימים שלאחר צאתו לאור של ה'פרפר מן התולעת'. מירון אף יכול היה להיות סמוך ובטוח, שלא יקום ולו אחד מקורפוס התלמידים טרוטי העיניים של האוניברסיטה הפתוחה, ויערער את כל התיאוריה, בסדרה של שאלות פשוטות, כולן פרי ההיגיון, וללא כל קשר עם הספרות. אנחנו, כמובן, לא נטיל אחריות על הללו שזקוקים לתואר אקדמי בכל מחיר, כדי להיטיב במקצת את מצבם הכלכלי, ואם התחנה בדרך לתואר הנכסף טומנת בחובה היפותזות צהבהבות כמוגלה, על דבר חייהם הסמויים של אבירי השולחן הספרותי העגול – הרי זה טוב מטוב.

כל השוואה עם נתן זך – שהסתכן באיקונוקלזם של שירת אלתרמן, בעידן שבו אלתרמן היה מוגן (שלא מרצונו ולא בטובתו) על-ידי ממסד-ספרותי ומפלגתי אימנתי – פועלת לטובת זך. מי משניהם כאן פרפר ומי תולע

בחזרת, נהיר לנו עד גמירא. נתן זך חקר היטב את המכאניזם הנוקשה, הדורסני העומד ביסוד שירת אלתרמן (אמנם, הקשר בין המכאניזם הפואטי הנוקשה של אלתרמן לבין התוצאה, לא היה הדוק כשם שסבר זך, כמו גם הקשר בין המכאניזם של החרוז הפנימי והפסיחה, לבין שירת זך עצמה), והסתכן בנפשו, כמעט. מירון, כאיש הממסד הספרותי, לא העז לגעת באלתרמן שלושה עשורים.

לעניינינו חשוב, מעיקרו של דבר, המרחב הספרותי, שהגיע למדרגה כה עילאית של שיתוק פנימי, עד שספג את ארס הקוברה הזה של מירון בלא כל התנגדות. כדאי לכולנו לא לזלזל במשמעותו של מין מחקר ביוגרפי כזה על האוניברסום הספרותי העברי כולו – שניתן לסכמו בתמצית, כטיפול המחקרי בלבנים הצואים של המחוללים החשובים ביותר של הספרות העברית החדשה – תחת ההתמודדות עם הספרות עצמה, היינו, עם הקורפוס השירי עצמו, עם תפקידו, השפעתו, המאגיה שלו ומוקד השבר הפואטי. לי נראה שהניסיון של אלתרמן לקונקרטיזציה של הנוף ('עיר היונה'), החריג את שירתו מעוצמתה הארכיטיפית, מהעל-זמנית, ומהיעדר הפרסוניפיקציה הבולט שלה. תשובה לשאלות אלה ודאי לא תמצא בדיון על ילדותו המוקדמת ועל שירת הבוסר של אלתרמן הנער – ובוודאי לא תמצא בו כל תשובה ממשית, אלא במודוס מתפרע וחסר-עכבות, של דיון בספרות שאיבדה את משקלה הסגולי, אפילו אצל הממונים עליה מטעם האוניברסיטה הפתוחה.

הדברים הבאים שיאמרו כאן, יעמדו אולי בסתירת מה למשפט המסכם של הפסקה הקודמת – ובדיקה אובייקטיבית של נוסח הדיון המירוני נדרשת, בסופו של חשבון, משום שהנוסח הוא חלק מהטעייה גדולה, והוא גורם מרכזי באי-הבנת תפקידו של מירון בקריסת המערכת הספרותית והביקורתית, החל משנות-התשעים של המאה הקודמת (ושעל הריסותיה ביקש מירון לבנות את מעמדו ה מונוליתי כ'אני עליון' של ספרות שלמה). מירון מדבר מגובה רם ונישא. זוהי עמדת מוצא של התבוננות ב"לבן בעיניים" של היוצרים המרכזיים ביותר בספרות העברית. מעמדו כפרשן או כסוג של מתרגם – ובמקרה הבוחן הבא שלנו, מירון על גנסין, כסוג של רסטוראטור – אינו נופל, בעיניו, ממעמד הסופר.

כביכול, מעמדו של הרסטוראטור של רמבראנט, עולה על מעמדו של האמן עצמו, משום שמבלעדיו אין לקהל הקוראים נגישות אל יצירותיו. ברנר,

ברדיצ'בסקי, גנסיץ ועגנון – והמדובר כאן מעל לכל בנגישות לשונית בסיסית – לאמור, רוב רובו של קהל הקוראים (בכוח, לא בפועל), ספק אם יוכל להבין מה כתוב בסיפור אופייני של גנסיץ (משום שלשונו קרובה מאוד ללשון זרם התודעה, ולא, כפי שמסביר מירון באריכות בספרו על גנסיץ, ולא מכיוון שהעברית כלשון מדוברת או כלשון הספרות פסעה את פסיעותיה הראשונות. למעשה, עם גנסיץ, הגיעה הלשון העברית, בחיבורה עם הספרות, לאחד מרגעיה המתוחים ביותר).

הנוסח של מירון הוא קודם כל ומעל-לכל אקדמי לכל פרטיו ודקדוקיו. עיקריו הן ההתגדרות וראיית מכלול הפרטים הרלוואנטיים והלא רלוואנטיים, כולל אותם אלו, שעבור הסופר היו בלתי-מוחשיים או בלתי-מובחנים בעליל. לאמור, יתרון הידע הוא יתרון מרכזי אל מול מערכת שבה לא הרציו מתפקד, אלא האמת החווייתית-קיומית, האינטרוברסיה כמרכיב מרכזי בכל יצירה ספרותית – כל אלה נהפכות, ראשן למטה ורגליהן למעלה (לא פלא שהאינטרוברט הגדול של הסיפורת העברית, גנסיץ, הפך להיות הסופר האקסטרוברטי ביותר בתולדותיה – אליבא דמירון, ושהשירה הארכיטיפית והסימבולית של אלתרמן זוכה להיפוך פרוידיאני, והמבע המלוטש, הבוהק, האניגמאטי והארכיטיפי ביותר בספרות העברית החדשה, הופך להיות מגומם מעיק ואתחול גרפומאני של ילד או נער שכולו קיבעון סקסואלי).

ההיפוך המירוני דורש אפוא, כמובן מאליו ובלא כל פקפוק פנימי או דו-משמעות רגשית, את הרציו בראש ובראשונה: אקסטרוברציה, אמת חווייתית, או אמת קיומית, מועלות אל פני השטח במלקחיים סטריליות ונבחנות בלי-הרף במרחב היסטורי מרובה פרטים. הליבה הרוחת של הספרות זוכה לעיקור ולהקפאה מיידית, ולבחינה מדגמית, נענוע, היפוך, המתנה דוממת למשקע או לציפה של רובד ה"משמעות". מהרבה בחינות, מציע מירון לקוראיו ותלמידיו הרפתקה משעשעת, שכולה היפוך של הנסיבות והיוצרות. הרפתקה זו, מושחתת והרסנית ככל שתהיה, עלולה להתפס אצל הבורים למחצה ואצל שלושת-רבעי ונפלי המבחנים הפסיכומטריים (שהללו, פחות או יותר, תלמידי ברירת המחדל של החוגים לספרות), כהרפתקה שוות-ערך ואפילו עולה, על חוויית המקרא בקורפוס של גנסיץ עצמו. לשכמותם, עדיף המקרא במירון על גנסיץ, על המקרא בגנסיץ עצמו (ועל כך אין חולק).

ארגז הכלים המירוני כולל, מלבד יכולת נתחנות עיקשת, והיכרות עם המרחב התלת-מימדי בו חיו וכתבו גדולי הספרות העברית החדשה, גם יכולת אינטגראציה (שבשום פנים אינה מובנת מאליה), המאפשרת את הראיה הכוללת של הסופר, בתוך המרחב האנושי והספרותי של זמנו, מה שמקנה מימד של עומק, ממשי או מדומה, ליחידת התיאור של מירון. מירון המאוחר עושה ביכולת הזאת ובידע הזה, שימוש מניפולטיבי מאוד (תיאורו את אלטרמן הנער על רקע תל-אביב של שנות העשרים, או תיאורו את גנסיין כסופר תקיף ומודע על רקע נסיבות חייו). אלא שלשווא יבקש הקורא איזושהו חיבור-רגשי (במובן שברנר מכנה "נפשיות", היינו, תובנה רגשית שתצוץ מבעד למילים); הטיראדה המירונית מנוערת – לא רק מכל ביטוי חוויתי – היא נקייה מכל אמת חוויתית (מירון, גם זאת סביר להניח, חווה את פורמולות מחקר הספרות הכללית וההשוואתית, ששררו בשנות השישים והשבעים כמין חוויה פוסט-טראומטית, מעקרת ומנכרת). משמעות ההיבט הזה עמוקה מכפי שנוכל לשער. במציאות אנתרופית, במקומות שבהם גנסיין, ברנר, ברדיצ'בסקי ועגנון, פיתחו כל אחד מציאות לשונית ועולם עצמאי משלו, ובמצב שבו, ממילא הפכה השליטה בלשון העברית לעומקיה, בימינו אלה, אירוע נדיר מאוד – יש בנוסח המירוני כדי להבטיח האחדה מבהירה וסוג של שוויון-ערך כללי. הקורא אינו חייב עוד להתמודד עם המרחב הלשוני העברי, אלא לסגל לעצמו, כתחליף, את השפה האקדמית, ואת האפראט המחקרי הדן מירוני, שדבר לא יעכירו, ודבר לא ישתקף מתוכו. הקרבה המסכנת של הטקסטים הקאתאכליסטיים והממגנטים ביותר של הספרות העברית לא תחולל בו מאום, אך גם לא תעכיר אותו. הקורפוס המירוני הוא התחליף האולטימטיבי להתמודדות חווייתית עם היצירה עצמה, עם מגבלות התחביר הפנימי שלה, עם תהומות עולמה, עם חוסר המוצא והאבדן האימננטיים שלה. הוא מאזני המעבדה שלה, על מחיצות הזכוכית שמבטיחות היעדר מגע-ישיר עם החומר הלוהט של הטקסט הגנסיני, הברנרי, האלטרמני; יש לו, לקורפוס, איכות של מבדד-חרסינה. האפראט המחקרי סופח ומבטל את המתח הפנימי, את הכאוס הרגשי, את שאלת ה"לאן?" הפיארברגית והאנומיה, שלה אצל גנסיין. כל אלו הם חסרי משמעות והשפעה, פריטים שעברו המשגה אקדמית בקטלוג מוזיאלי טוטאלי.

ואמנם, הנוסח המירוני הוא ללא ספק הקצנה מוזרה, של המבע הטכנוקראטי שווה-הגוון והמנותק מכל קונוטאציה, האופייני למחקר הספרות שהושפע מן המחקר המדעי. הוא מנוער מכל דו או רב-משמעות, מלשון המעטה, נקי מכל שמץ סוגסטיה, ממה שמכונה בשפת המוסיקאים "אוברטונים", עד כדי כך שכשמירון משבץ, לצרכי-הדגמה, טקסט של מבקר או חוקר אחר, כדי לעשותו לחוכא ואטלולא (כמנהגו תמיד), ולו גם טקסט גראפומאני כזה של שטיינמן, אנו נושמים לרווחה. הנוסח המירוני בוהק ונוצץ בה במידה שהוא אטום ופחי (אמנם, יחסו לספרות היידיש הוא רך ו"אלגי" יותר, אם ניתן לנסח זאת כך, ואולי גם פתייני ומקרר יותר, כלפי ספרות זו, שהאוניברסום שלה קרס, ושקוראיה טרם למדו את השפה בה נכתבה). במקרים בהם מגיע מירון להתפעלות ולהיפעלות רגשית (ודאי מטעמים חוץ-ספרותיים מובהקים, כפי שעולה מן המבוא למבחר שיריה של אגי משעול), משול הדבר לקולו של מסור קהה בפח מוחלד. הנפש נוקעת, קהות השיניים, ואנו חוזרים במרוצה אל הנוסח המירוני המיכאניסטי השגור, בתחושת הקלה גדולה.

בוטה יותר, וגם מופרך לאין שיעור, היינו, מעיק ונלעג כאחת, הוא הטון המוסרי, שהפך להיות תו-לוואי בכתיבתו של מירון, באופן שמצרף ל"אלטר אגו" הבלעדי והיחיד של הספרות העברית, מימד חשמני בולט, שמכוחו הוא נוזף באלתרמן על דרכי החיזור שלו אחר עלמות, מאבחן את הצד המוסרי שבדמויות התלושים של גנסיין, המצרות בסמוי על מה שהן מעוללות לבנות החווה שלהן, אפילו על ספו של כיליון רגשי מוחלט, מעין תשובת משקל מירונית גנסינית או גנסינית מירונית, על חטא של ניוון מוסרי. הצד הבולט גם כאן, הן האזילה המתמדת של החיות, וההחלשה המתמדת של הליבידו – של כל אותם מצבי-ביניים, שהחשמנים של כנסיית-השכל-האקדמית-ספרותית דנים לחומרה, על בסיס ספירה של בינה טוטאלית ועילאית, שבה יפוענח כל הצפון, הסמוי יהפוך לגלוי, הפשט לדרוש, הדרוש לפשט, הגנום של ה"עולם" הגנסיני יפוענח וקופסת הסירינקס של אלתרמן תישלף מגרונו נוטפת דם, יעץ כי הציע הצעות מגונות להניה ועבריה היפות מעמק יזרעאל, בשנות העשרים של המאה הקודמת. מעבר לאבסורדיות של הפוזיציה, הנוזפת על מעשים שאולי היו לפני תשעים שנה; מעבר לתחושה שמירון יכול להרשות לעצמו לכתוב כל דבר בלע ובוהו שרק יעלה בדעתו, מפני שהוא יודע שאין מצב של תגובת

נגד מאזנת, שאין ביקורת-ספרות שקולה ויציבה שתעניק לו מנה אחת אפיים ציבורית, שאין מי שיתהה על מוראליזם זעיר בורגני נוקדני זה, שהוא עוד פרט תפל ונכלולי במונומאניה של הררי הנייר, שמירון מקדיש למכלול הפרטים הטוטאלי – מעבר לכל אלו מקנן החשד העמוק, שמירון מנסה לדרדר את "מעמדו" המוסרי של אלתרמן (יותר מדי פרטים מצטברים כאן, מכדי שתהיה זו תחושה מקרית, וזאת ללא כל קשר לעובדה, שככלות הכול, אלתרמן מעולם לא נשבע אמונים לשום כנסייה קתולית ככומר, והקונטקסט של הדיון הנוהג אינו ה"רוב המוסרי", ולא מאטריקס מחייב של התנהגות פומבית או אישית אינטימית, שאלתרמן התחייב אליו בתוך שירתו או בגוף התכתובת הציבורית שלו).

וגנסין, מי הוא גנסין לפי מירון? ובכן, גנסין אינו דפוס ה'צעיר-הבודד' שכבר הזקין והתשיש – חולה הלב, חסר הפרוטה, המתגורר באותם חדרים שכורים, המתפרנס מ"הוראה לפי שעות" (או מסרב לה), הנסמך לעת מחלתו על הוריו; שתודעתו (בהקבלה לתודעת גיבוריו) רומצת, עוממת מילים של ביטול היש, שחלק מהן אינה אלא לשון פרטית שברא, ושסיפוריו אינם מצייתים לדפוס הדורי של דמות ה"תלוש" שהגיעה לשיאה וקרסה (ב'בחורף' לברנר); סופר השרוי במצב תודעתי מעומעם, שהוביל את הסיפורת העברית (לא באורח מודע, כמובן) אל ספו של זרם התודעה – כלל וכלל לא. גנסין המירוני הוא סופר מוקפד, מודע, מחמיר, המצטיין בידע רב במחקר הספרות העדכני לאותה תקופה, מעורה היטב בכתבי האקזיסטנציאליזם הרוסי, מלב שסטוב ועד הויטאליים. הויכוח אינו נסב על ה"עובדות", היינו, שגנסין היה סופר מקצועי, מוקפד ומחמיר. השאלה היא מוקפד ומחמיר כמו מי? ! כמו גנסין או כמו דן מירון? מי היה גנסין – סופר עברי חולה, עני, חלוש, תלוש, שממצבים אלה של ריפיון וויתור, ורגרסיה קיומית נפשית, בורא שפה, פוזיציה נפשית, טרנס-פוזיציה קיומית, במתח שבין הסטאטי ("ביצות טיט שסגרוה מאפסיים") והדינמי (היעדר מנוחה ונדודים) – או שטעות גדולה בידינו, וגנסין הוא אח-תאום תהומי של איש אקדמיה דורסני, שיטתי, נוקדני, חסר-כוח-מדמה ויכולת יצירה, שלא הצליח לעצב אף לא משפט אחד, מחוץ לתחומיה הבטוחים של ה"לוגיקה המחקרית". לאן יכול היה גנסין לקחת את יצירתו, במצב שבו מן הדפוסים הקודמים של הדור לא נותר בעצם, דבר וחצי דבר? (הסיפור 'בבית סבא' שהוא חזרה מאוחרת, תלת-רובדית, אל החורש המצל

של בית הסב לאחר המרד והנדודים, מגלה שהקונפליקט חוצה גם את הדורות הקודמים, כולל דור הסבים. הסיפור שנכתב מאוחר יחסית ברצף הגנסיני, מוכיח שהשבר ברצף הדורות הוא בן שלוש דורות לפחות). לשון אחר, גנסיין מתאר את שלב ההתפוררות הסופי של דפוס התלוש בשלוש פאזות דוריות – דפוס, שאין לו בעצם לאן לחזור, אלא לנקודת הקיפאון של הפתיחה. ובפוזיציה מסוג זה, המסקנה המתבקשת היא שגנסיין, באורח טראגי, מיצה את אפשרויותיו כסופר, בכך שהוביל את הנוסח, אל ספו של זרם התודעה הלירי, ואת דמות האינטליגנט היהודי התלוש, אל הקצה הקיומי של עצמה.

גנסיין של מירון חסר לחלוטין מרכיב מרכזי אחד, שמבלעדיו כל הדיון הוא חסר ערך: תודעת הקץ. מירון מתעלם לחלוטין מאנאלוגיה מלאה בין מצב הסופר למצב דמויותיו (באיזה אופן יכול היה גנסיין להשתלב בספרות העברית או היידיש אילו נותר בחיים? האם היה משתלב, למשל, בשאיפה לנורמאליות של הספרות היידיש בפולניה שבין שתי מלחמות העולם? האם היה כותב גרסה משוכללת יותר של 'בית קאראנובסקי'? גנסיין העברי היה ונותר סופר של תמה אחת, טוטאלית וסופית).

בהיעדרו של מרכיב זה – תודעת הקץ הקרב – כל תובנות גנסיין בתודעת מירון, מעוותות לחלוטין. אין בכך, כמובן, כדי להמעיט בדמותו של גנסיין על רקע סופרי דורו, שהקצינו מאוד את מרכיב האינדיווידום, המתקיים מחוץ למוסכמות החברתיות, לרקע הסביבתי ולקונפליקטים של דורו – ואפילו אינו אותם (בעיקר קנוט המסון ב'רעב' וב'פאן'). מהיבט זה, גנסיין, כמו סופרים אחרים (כדוגמת מ. בן ישראל), היה חריג בדור של סופרים שראה את עצמו מחויב, לא רק למצב זה של יחיד ללא מוצא, שאפיינ את האינטליגנציה היהודית המבודדת בהקשרי המקום והזמן, אלא גם לחתירה לפתרון חלקי ופגום ככל שיהיה של 'שאלת היהודים'. על רקע זה מתבלט גנסיין כאחד מן הסופרים הבעייתיים של הדור, שגם החתירה לסוג של פתרון (המסע אל החורש המצל של בית האב) היא ככלות הכול סוג של אוטו-אירוניה שיש לה חודים מורעלים כלפי חוץ. מבקרי הדור (שלא כטענת מירון), קראו היטב את סיפוריו, הבינו הבן היטב את החיבור הפנימי שלהם עם המסון, שהביא את ההבדדה של דמויותיו למדרגת מבחן עילאית – ובחרו, כמעט במודע, להבליט את הצד האינרטי והאינטרוברטי, ולהדגיש את החד-פעמיות, את ה"סוי ג'נריס" אורי ניסן גנסיין, את הצד

הלירי, ואת הצד המאובן רגשית של דמויותיו כהנגדות של מערכת-נפשית עשירה הנאבקת בסתירות פנימיות. העובדה שגנסין התקבל כמעט מאוד הסתייגויות בזמנו ובהקשרו, היא אות כבוד נדיר למערכת הספרותית העברית בת הדור – התקבלות שלא חזרה על עצמה בעשורים שבהם שררו מירון ושקד עצמם על מוקדי הכוח שלה (ומקרה ישראל ברמה יוכיח).

מיצוב זה של סופר כתודעת-על אינטלקטואלית, באמצעות פרשנות יתר שמייטרת, בסופו של חשבון, את הסופר עצמו, שאינו עומס ואינו אמור לעמוס את המטען הפרשני הזה, הוא רק פרט אחד במכלול מונוליתי זועף ושואף טוטאליות, הכולל גם את אלתרמן, ביאליק, ברדיצ'בסקי ועגנון ואולי, תלוי במתבונן, אף את אגי משעול. היומרה כשלעצמה יומרה, שאולי אין לשלול אותה אד הומינס, השאלה היא מהי התמה המברחה, האידיאה הכוללת, חוט הארידיאנה המכליב, מעבר לטכניקת השללה מוחלטת, מחיקה פרועה ונועזמת, של כל מה שנכתב לפני שקם מירון, ובהנחה שכל אלה, מגנסין ועד משעול (אם בה תבחרו משום מה) הם פצלות של ה"אני הבלתי מומחש" של מירון. לאמור, אם מירון אינו יכול להיות בשום פנים גנסין, אלתרמן, ברנר, ביאליק, יהיו אפוא כל הללו דן מירון – והדבר יעשה במסגרת האחדה רטורית, היינו, "לוגיזאציה" של הספרות כולה, תחת מטריה רטורית ותודעתית אחת.

ולשאלה הנשאלת – אין תמה מברחה, אין חוט ארידיאנה, אין אידיאה כוללת אצל מירון; יש, לעומת זאת האחדה רטורית, אפראט מחקרי משתנה ונזיל בחילופי העיתים (מירון רבץ במרכזי הכוח האקדמיים בארץ כיובל שנים), השללה וביטול המחקר והדיון הקודמים למירון, טוטאליות של הנוסח האקדמי המאחיד והמחבר בין הפרטים השונים. מירון לא עיצב תמונת עומק כוללת, אידיאית או תמטית של הספרות העברית (כקורצוויל, הלקין או דב סדן), משום שתימה מעין זו, הייתה מעמידה לפני מירון דילמות מחייבות וכובלות, שאינן יכולות להיות מיושבות במסגרת הדחפים הפנימיים של ה"אני העליון", ושלא היו מאפשרות, אולי, דיון מופרך ומתפרע באלתרמן הילד והנער, שהיו תוחמות בדייקנות את מעמדו של גנסין בספרות העברית, באופן שלא היה מאפשר את הפיכתו לסוג של תודעת-על ספרותית, ושהיה מעמיד את הקורפוס הגנסיני המתמקד באינדיווידום, כחזות הכול, מול המודל המורכב יותר של ברנר או ברדיצ'בסקי. אלא שהתודעה המירונית אינה סובלת שום סתירה או

קונפליקט, היא מאיינת קונפליקטים על דרך הביטול המוחלט, או – כבמקרה הפיצול הפנימי הלא פשוט בין נוסח אלתרמן ונוסח זך, שאינו מאפשר ביטול או הכחשה טוטאלית – היא מאגפת אותם בגובה נמוך. על רקע זה, מתבלטת אף יותר המוגבלות והמשניות של הקורפוס המירוני, אל מול הקורפוס של קורצוויל או הלקין, או אפילו זה של דב סדן.

נקודת השבר הצפויה ברצף של מירון (שעצרה למעשה את תנופת המפעל הפרשני הזה, והסיטה אותו לכיוונים משניים), טמונה בהנחת היסוד, המשותפת גם לספרות האינדיווידום המוקצנת של גנסין, וגם לקורפוסים אחרים בספרות החדשה – לגבי המעמד והתפקיד ההגמוני של הספרות העברית, במהלכים המרכזיים של היהדות במאה העשרים; אין זאת אומרת שכך היה, אלא שכך חייב להיות – גם כשהעברית הייתה "שפה חיה" בחלקים קטנים מאוד של המרחב היהודי באירופה ובארה"ב. אין זה סותר, כמובן, מודלים דו-לשוניים להם צייתו גם הסופרים המרכזיים בדור, כולל גנסין עצמו. העובדה שהעברית היא הלשון האינטימית של האינדיווידום ה"תלוש" העילאי, בשלבים שונים של רזיגנציה ורגרסיה נפשית-קיומית, כבדמויות הטיפולוגיות של גנסין, היא עובדה שאי-אפשר להתכחש לה.

גם באותם מוקדים שבהיר ונהיר שהידיש תתפקד לאין שיעור טוב יותר (סיפורים כגון 'הקטטה', שהוא מעין תמונת-משכית של הווי מחייהם של עגלונים, הלכודים ברוטינה חסרת המוצא וה"סגורה" של קיומם הדפוסי, שבשיאו מקנה לו גנסין איכות של מחול מאריונטיות) – גנסין התעקש לכתוב עברית. בלא לזלזל כהוא זה, בערכו האמנותי של ה"ציור" הנ"ל מחייו נטולי המודעות של ההמון היהודי, משמעותו היא מתיחת העברית לאזורי-אירוע שלידיש הייתה בהם דומיננטה ממילאית ומובנת מאליה. הסיפור הזה סותר את ההנחה שהעברית הייתה אמורה להיות שפתה של אינטליגנציה מבודדת (למרות שבתקופה האמורה הייתה גם הייתה). הנחות יסוד אלה לעניין ההגמוניה של הספרות העברית שהיו בחינת מובן מאליו שאינו זקוק לשום הרהור או ערעור בתקופתו של גנסין, לא התאימו יותר למירון משלב מסוים ברצף, כאשר נסתבר מעל-לכל-ספק שמעמדה של הספרות הישראלית (והעברית) אוזל והולך, נפסד והולך. מתי היה רגע ההתוודעות של מירון (ובאומרי מירון אני מתכוון לקורפוס האקדמי כולו)? 'חחים באפו של הנצח' הופיע במחצית השנייה של שנות התשעים של המאה הקודמת, ועדיין התייצב בתחום ה"מובן מאליו" – ביטוי של ספרות

עברית הגמונית לחלוטין. פרסונות כשקד ומירון לא יכלו להיות מודעים לעיצומו של תהליך אזילת עניין ופיחות מכאיב במעמדה, מגבהי מעמדם האקדמי המוגן (שנת הופעתו של הספר הזה היא השנה שבה נטשתי את הביקורת השוטפת, עקב מצב של אפס ספרות ערכית, או אפילו ערכית במקצת, לעסוק בה). 'פרפר מן התולעת' שראה אור בשנת 2001, כבר היה ביטוי לאזילת מעמד הספרות העברית והתוקף שלה, ואולי ביטא ניסיון להחזירה אל הדיון באמצעים חוץ ספרותיים (הפסיכולוגיה הפרוידיאנית מככבת בדיון הזה על אלתרמן בתפקיד מרכזי. ההנחה שהספרות בטהרתה, לאמור, דיון מרכזי באלתרמן ובקורפוס העיקרי של שירתו אינו מעניין כהוא זה, אפילו את תלמידי המגמה לספרות באוניברסיטה הפתוחה, היא כאן בחינת מובן מאליו שאיש, כולל מירון עצמו, לא טרח להרהר בו הרהור שני). 'הרפיה לצורך נגיעה' שראה אור באמצע העשור הזה של שנת אלפיים, כבר ערערה על ההגמוניה ועל המרכזיות של הספרות העברית בקונטקסט חדש ("ספרויות היהודים"), שכבר אמור היה להתקיים בשדה שונה, שלא יכול היה להניח עוד שהספרות העברית היא מרכזית והגמונית בעידן החדש, עידן פירוק ההגמוניות וההירארכיות הפוסט-מודרני.

מעבר לבעייתיותו של הקונטקסט החדש וקווי התיחום שלו (למשל, האם איסאק באבל, סופר סובייטי הכותב רוסית ועסק, לפחות חלקית, באוניברסום היהודי באודסה לעת קריסתו, משויך לספרויות היהודים? אוסיפ מנדלשטאם משויך גם הוא לקורפוס הזה? האמת היא שכל ניסיון רציני לתחום את גבולותיה של "ספרות היהודים", גובל באבסורד), סימן המהלך את התפנית האחרונה במהלכו בן יובל השנים של מירון, כמו גם את המסך היורד אט-אט על גיא החיזיון, שמירון הוא, בסיכומו של חשבון, לא יותר מרקוויזיט בימתי בתוכו.

לשון אחר, הבשורה הרעה – שמירון הוא 'אני עליון' של ממלכה מעורערת, שההגמוניות והמרכזיות זולגת ממנה, וכולה בחינת חור מול חור; שמירון הוא הגמון ללא קהילה בכנסייה ריקה מאדם, שבאיה הם מעיקרו של דבר עכברי-אקדמיה, שגם הם נוטשים את הספינה הטובעת לטובת כנסיות ראלטיביסטיות יותר והרבה פחות הירארכיות ומחויבות – הגיעה לבסוף למדרג העליון והמואר בתודעה המירונית. ההנחה, שההגמוניות הזו של הספרות יכולה להתקיים, גם באינפרא-סטרוקטורה מפוררת ומאוימת בקריסה (האינפרא-סטרוקטורה הציונית מדינית), לא

תעמוד בשום בוחן ממשי של מציאות, כשם שספרות היידיש לא עמדה במבחן הדה-טריטוריאליזציה שלה והחילוף בין הגלויות (מגלות אירופה לארה"ב וישראל). מירון החוץ-ציוני תמיד עמד בידיים שלובות, והתבונן ממרחק-בטוח, בתהליך הקריסה של הישראליות הלאומית כזהות, כהגמוניה, תהליך שרבים צופים אותו ובו, מנבאים אותו, מיחלים אליו, בארץ ובחו"ל (מירון מעולם לא תמך בציונות ההרצליינית, הכיוון שעיצב אחד-העם דיבר אליו יותר, ולא מקרה הוא, שנוסח הכתיבה של מירון יותר ממזכיר את הנוסח של אחד העם במסותיו). מירון לא הבחין שתהליך האזילה והפיחת של הספרות הישראלית בעשורים האחרונים, הדה-לגיטימציה ואזילת ביקורת הספרות, התפוררות ה"רפובליקה" הספרותית העברית, מתווים, בסופו של חשבון, תהליכים דומים גם באזורי האירוע היותר מוגנים ("מאותרגים" בלשון היום יום) באקדמיה, ומסמנים, כמאמר קפקא, את האגרוף שבסמלה של העיר השוקקת אל כיליונה.

המגמות הללו, שהעמידו את הקורפוס המירוני לצד המכלול הספרותי העברי, שנידון כולו לשוליות וצדדיות, שלא לומר במפורש, לשכחה (בדיוק כמו ספרות היידיש בפולניה בין שתי מלחמות עולם), הן בחינת עובדה כמעט מוגמרת.

מירון וחבריו אחראים להצטמקות הראשונית של הספרות במרחב הציבורי, ולנעילתה כביכול, בכספות האקדמיות של הדיון, גם משהתקיים, כביכול, מחוצה להן, במוספי הספרות או בכתיבי-העת. אבל גם משכלאו את הספרות באקדמיה, לצרכי שימור ושיחזור, לא אפשרו שום דיון פתוח במרחב. כששקדו לערער ולדרוס כל אופוזיציה, גדעו כל מחשבה עצמאית, והראו את הדלת לכל בחור וטוב שעלול היה לאיים על ההגמוניה שלהם, ומתוך צנטראליזם נוקשה, סירבו לכל בדיקה מקדמית של הכוחות היותר שוליים והממודרים בחברה הישראלית והספרות (או הקדם ספרות), שכתבו הללו. הספרות העברית הפכה להיות בשר-מבשרה של בורגנות קישחת, ממורכזת ומדירה, בברכתם ובפיקוחם ההגמוני של גרשון שקד ודן מירון. גרוע מכל זה הוא תהליך הדה-לגיטימציה העקיב, שנקטו כלפי ביקורת הספרות החוץ אקדמית, אם באמצעות הלעגה או התעלמות בוטה, ואם באמצעות מהלכים אדמיניסטרטיביים במסדרונות העיתונות (שעוד קיימה דיון כלשהו בספרות), שלא לדבר על סתימת-פיות בפועל ממש.

מירון ושקד השליטו במוקדי הכוח החוץ אקדמיים דיון בספרות, שלא על-פי ערכה או משקלה הסגולי, אלא על פי השיוך המימלאי שלה, או קרבתה או הזדהותה עם הבורגנות ה"נאורה", המצטמקת והמשתבללת, שבה עוד מתקיים, כביכול, שריד השפעתה של הספרות הישראלית. תפקידם כמבקרים חפף את תפקידם ההרסני באקדמיה, על בסיס מודל הכוח הדו-מוקדי המוזכר. הרי ברי ונהיר, שאילו קם מקביל לגנסין היום, היה זוכה להתעלמות ולהזרה מוחלטת. במערכת מתפרקת, שנשלטה על ידי שרידיה ההיסטוריים של הגמוניה מונוליטית ומאובנת, הרי זה גזר-דין-מוות לכל גנסין, אילו קם לתחייה כיום הזה (נציב שוב את הדוגמה המובהקת, ישראל ברמה ז"ל, שהיה תלמיד ישיר של גנסין ויזהר). מצב זה של ניכור בסיסי בין המונוליט האקדמי לבין הספרות החיה, הפך להיות סוג של מובן מאליו. מחד גיסא, דה-לגיטימציה כמעט מוחלטת של ביקורת-ספרות, שאיננה משויכת או מוזנת ישירות מן האקדמיה; מאידך גיסא, סירוב עיקש לעסוק במכלול הגילויים הספרותיים, ברצף המערב טוב ורע, גבוה ונמוך, עמוק ומשוטח. הייפלא, מאיתנו שכל בחור וטוב, אם רק מבקש הוא לעסוק בכתיבה ספרותית, בוחר לעשות זאת הרחק מתגרת-ידה של האקדמיה, ומתחבר מייד למערכת התקשורתית של תרבות הפנאי, מחיל על עצמו את חוקיה, מתחר על תשומת לבו המקרית וחסרת המיקוד של הציבור, ושוקע, ברוב רובם של המקרים, אל לב מאפליית חוסר המשמעות? מאמצע שנות השמונים של המאה שעברה, כך הוא למעשה המצב.

ואמנם, עכברי האקדמיה שנטשו את הכנסייה הטובעת לטובת כנסיות רלאטיביסטיות ואנטי-הירארכיוניות, נוכחו לדעת, שאת האקס-קתדרה מאייש דן מירון בכבודו ובעצמו, שממרום מעמדו הקודם ומגבהי תודעת אלטר-אגו של ספרות שלמה, נאלץ לגלות אל תתי-קתדרות לספרות וללשון עברית ויידיש, במסגרת לימודי תרבות אסיה ואפריקה בארה"ב. מירון נאלץ אפוא ללמוד בדרך הקשה, מהו רלטיוויזם תרבותי, מהי גלות – וכיצד נראה בפועל ממש, "מרכז תרבותי" מן הסוג שגרס אחד העם, איזו חזות פנים יש לו, לביטול ההגמוניה.

נייתר, ברשותכם, את הטפת המוסר התפלה (סגנון מירון עצמו) כלפי מי שביקש לעצמו מעמד של "אני עליון" ותודעת-על של ספרות שלימה, ואף

קיים אותו, בפועל ממש, בלא לברור באמצעים, תוך השממה ואינסטרומנטציה של המרחב הפרשני שמסביבו, ושל מרחב הספרות העברית עצמו. עובדה היא, שהספרות העברית והישראלית כולה, נפלה בידי סוג מוזר של ישות בונאפארטית שעיקרה (אמנם לא לבדה), בתהליך ארוך, את מוקדי העוצמה הברנריים שלה, סתרה את מודל הרציפות (ספרות שהיא באורח לא ישיר ולא פשוט המשכה של ביקורת קיומית וחברתית), השליטה עליה הגמוניה אקדמית עקרה, וזלזלה בה באמצעות השקף של הפסיכולוגיה הפרוידיאנית. נחזור ונקרא באופן חדש את משפטי הסיכום של דן מירון ל"ספרויות היהודים", בדיון על שלום-עליכם, מתוך שימת דגש עלילאי, לעובדה שמירון הוא מי שמדובב כאן את שלום-עליכם הסופר – ולא נתכחש לעובדה, שנפוליאון בונפרטה זה, כותב את הדברים מגלות שבאי אלבה:

“נקרא אפוא את כל יצירות המופת האלה (שלא רצו להיות יצירות מופת), כביטוי המסקני ביותר של השוליות היהודית בעולם המודרני; ביטוי שאינו מבקש להמיר את המצב השולי במצב אחר, טוב ממנו, אלא להיפך, מתחפר בתוכו וחושף בו עוצמות פנימיות, שהן בעת ובעונה אחת עוצמות הלשון ועוצמות של מחאה וניכור ועלבון. השפעתן האסתטית של עוצמות אלה היא כבירה; אך הן לא נולדו מתוך רצון ליצור יופי מימטי או סגנוני אלא להיפך, מתוך הצורך למתוח את הטנסורים הנפשיים והלשוניים כנגד כל סמכות “קולוניזטורית”, כנגד כל סיפוח לתוך שכבות תשתית של הירארכיה ששיאה נמצא במקום אחר. למחבר עמד האומץ לאמץ אל לבו הווית תשתית שלילית ולהפיק מתוכה אנרגיה, שהספרות היהודית כמעט לא ידעה כמותה. את האנרגיה הזו, תיעל לעבר אמירה אמביוולנטית, חתרנית, הנוקבת דרך אל מתחת יסודותיה של כל יומרה אידיאולוגית בת הזמן. גם כיום מוחש כוחן המהמם של אמירות אלה, שהן פרקי יסוד בספרות המינוורית היהודית, ספרותם של דחויים, שוליים ומודרים בתוך מערך לאומי, שאף הוא כולו היה בחינת שולי, דחוי ומודר בתוך מערך רחב ממנו”.

אני, לפחות, קורא כאן היפוך כיוון מוחלט לנכתב ולמתואר ולמשתמע ב'מכאן ומכאן' של ברנר, לטמבר המוסרי, לזעקה, לראיית מחנה הפליטים הטוטאלי, של היהדות כאבנורמאליה עילאית, כעיוות של החיים, הקיום והנפש. אני קורא אצל מרון, בין השורות ומעליהן, את חיוב הגלות

והעוצמות המותמרות במחנה פליטים טוטאלי שבו מצב השוליות, הדחייה והמודרות, הוא מצב טבעי ליהדות, ששלום-עליכם הוא מייצגה העילאי בספרות, אליבא דמירון, זו שאינה מבקשת להמיר את המצב השולי במצב אחר, טוב ממנו. נחזור אולי על מילות המפתח כאן (שלמען האמת אין בינן לבין העיסוק בשלום-עליכם כל קשר, אלא אם כן נמלך בדעתו הסופר הגדול, והחליט לעבור תמורה גמורה, שתהפוך אותו לביטוי העליון של המיעוט הפוסט-קולוניאלי, באקדמיות לספרות העולם השלישי בארה"ב): "סמכות-קולוניזטורית", "סיפוח", "הירארכיה", "חתרנות", "אידיאולוגיה", "דחייה", "שוליים מודרים", "מערך לאומי", "מינוריות". "ספרויות היהודים" מבקשות, באמצעות הנציג והמחולל האחד והאחרון שנותר להן בחלד, דן מירון, לבטל את ההגמוניה האי-טבעית של הספרות העברית, את הניסיון המוסרי שלה, את היומרה שלה לשנות, ולדברר מחדש את התודעה היהודית כתודעה עברית (וישראלית ככלות הכול), שספרותה (כולל גנסין, כנראה) מעולם לא הייתה, אליבא דמירון לעת שקיעתו, יותר מניסיון פוסט-קולוניאלי שנידון לכישלון, למשניות ולא-תאימות, במכלול תרבותי הכולל את "ספרויות היהודים".

אני אומר כאן בזהירות, יכול להיות שיסתבר, על דרך הדיאלקטיקה ההיסטורית המתעתעת, שדן מירון צודק, שההגמוניה של הספרות העברית והמרחב העברי, אינה אלא בועת-חלום. מיותר אולי לברר בדיעבד, עד כמה תרם דן מירון עצמו להצדקה הזאת בפועל ממש. הטענה שלי היא, שסתירת המודל הברנרי וביטולו, הופכים את הצודקים והטועים גם יחד לעניין בלתי-רלוואנטי מראש ומאחרית. לנו כולנו לא נותר אלא לשאת תפילה זכה שקריסת ההגמוניה המדינית (והספרותית), של העבריות הישראלית, קולוניזטורית ככל שתהיה, תפסח על קרנות הפנסיה המשלמות למירון את קצבת הפרישה האקדמית שלו – אם כי, וכרגיל במצבים האלה, יתבהר, באורח שלום-עליכמי חתרני ומבדח לעילא, שהוא זקוק לה כלשלג דאשתקד.